

Monumenten över Alexander II i Helsingfors och Peter den store i Viborg

Två olika öden – likheter och olikheter

Monumentets allmänna syfte är att påminna samtiden och eftervärlden om märkvärdiga personer eller händelser, men olika tider har haft olika åsikter om vilka personer eller händelser som är värda att hylla på detta sätt.¹ Under monumentväsendets stora expansion under 1800-talet var monumenten i varje fall i teorin alltid avsedda för ”historien” eller ”evigheten”² – något av en paradox med tanke på hur lätt det är att radera dem ur historien.

Monumentförstörelse har under de senaste decennierna fått en ny och delvis annorlunda aktualitet med störtandet av statyer av Saddam i Irak och Lenin i Ukraina, och med vågen av attacker mot kommunistiska monument i de östeuropeiska länderna efter 1989.³ I Finland är den breda allmänheten knappast medveten om att fenomenet påträffas i landets närhistoria.

-
1. Lars Berggren, *Giordano Bruno på Campo dei Fiori. Ett monumentprojekt i Rom 1876–1889* (Lund 1991), s. 20.
  2. Lars Berggren, 'Det europeiska monumentväsendet och Finland – Henrik Gabriel Porthans och Per Brahes stoder i Åbo', Christer Kuvaja & Anna-Catrin Östman (red.), *Svärdet, ordet och pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia. Festskrift till Nils Erik Villstrand den 24 maj 2012* (Åbo 2012), s. 398–399.
  3. Sofia Aittomaa, 'Kejsarinnans sten. Från lojalism via revolutionsyra och nationalism till rehabilitering', *Historisk Tidskrift för Finland (HTF)* 100 (2015:1), s. 28. Se även Rozmeri Basic, 'Destruction of monuments in Europe: Reasons and consequences', *The International Journal of the Arts in Society* 6 (2011:4), s. 283–306.

Störtandet av monument är en effektiv handling både visuellt och symboliskt. Ett monuments bokstavliga fall ter sig predestinerat att symbolisera fallet av den regim som rest det.⁴ Förstörelse eller degradering av sådana verk leder nästan alltid till uppkomsten av nya, ersättande verk.⁵ Drivkraften bakom nya monumentprojekt är ofta att få till stånd en degradering av existerande men oönskade monument.

Motiven bakom monumentförstörelse eller förstörelseförsök är många. Grovt sett kan tre delvis överlappande kategorier urskiljas: politiska, religiösa eller ekonomiska sådana.⁶ Det finns ett samband mellan förstörelse eller förstörelseförsök, verkets mottagande och tillkomst. Användningen av verket är starkt kopplat till eventuella attacker.⁷

Offentliga monument är multifunktionella och har använts för många olika syften. I allmänhet var de tänkta att fungera som didaktiska instrument i exempelvis nationaliseringen av breda folkmassor i nya stater,⁸ men de kunde lika gärna användas för att legitimera äldre maktstrukturer. Ofta kanaliseras dagspolitiska strävanden i monument, eller i monumentförslag, vilket ibland ledde till veritabla spiraler av initiativ, där varje monument (eller monumentförslag) genast gav upphov till motförslag. I tillspetsade situationer, till exempel under krigstillstånd, reducerades de gärna till rena revirmarkörer, och som sådana var de föremål för attacker och förstörelse.

I föreliggande uppsats behandlas två kejserliga monument i Finland: Alexander II i Helsingfors (invigt 1894) och Peter den store i Viborg (invigt 1910). Syftet är att identifiera och förklara likheter och skillnader i monumentens historia. Genom att studera deras tillkomstprocesser och senare skeden analyseras deras symbolvärde och dess förändring ur konsthistorisk och historisk synvinkel. Utgångspunkten är att monumentens symbolvärde inte är statiskt utan endast kan för-

-
4. Dario Gamboni, *The Destruction of Art. Iconoclasm and Vandalism since the French Revolution* (London 2007 [1997]), s. 51.
  5. Dario Gamboni, 'Image to destroy, indestructible image', Bruno Latour & Peter Weibel (eds.), *Iconoclasm. Beyond the Image Wars in Science, Religion and Art* (Karlsruhe 2002), s. 88, 96.
  6. Basic, 'Destruction of monuments in Europe', s. 285.
  7. Gamboni, *The Destruction of Art*, s. 11.
  8. Berggren, *Giordano Bruno på Campo dei Fiori*, s. 19–35; Ulf Zander, 'Läroböcker i sten', Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken* (Lund 2004), s. 103–121.

stås och förklaras som en ständigt pågående process, som skiftar med olika politiska konjunkturen.

Trots en rad initiativ till att omplacera och/eller ersätta Alexandermonumentet överlevde det såväl övergången från storfurstendöme till republik som de efterföljande turbulenta decennierna i början av självständighetstiden, då Helsingfors och Finland i stort sett rensades från sådant som uppfattades som ryskt, ett fenomen som har kallats avrussificering.⁹ Bronskollegan i Viborg var inte lika lyckligt lottad: sedan invigningen 1910 har Peter den stores monument både störtats och återupprests två gånger.

Störtandet och förstörelsen av Peter den stores staty har i viss mån skrivits in i den finländska konsthistorie- och historieskrivningen.¹⁰ Däremot har raden av försök att degradera monumentet över Alexander II bara noterats av ett fåtal forskare.¹¹ Att monumentet står kvar än i dag har många tagit till intäkt för att det aldrig varit hotat. Matti Klinge påstår exempelvis att monumentet ”vördnadsfullt bevarats” på sin plats.¹² Men det är inte någon självklarhet att det står kvar i dag.

-
9. Om avrussificering se Rainer Knapas, 'Derussifieringen av Helsingfors efter 1918', Tom Gullberg & Kaj Sandberg (red.), *Medströms – motströms. Individ och struktur i historien. Festskrift till Max Engman* (Helsingfors 2005), s. 290–302; Max Engman, 'Riksupplösningar och arvtagarstater – hur upplöser man ett imperium?', Max Engman (red.), *När imperier faller. Studier kring riksupplösningar och nya stater* (Stockholm 1994), s. 71–118; Sofia Aittomaa, 'Alexander I:s kolossalbyst. Från lojalism via avrussificering till rehabilitering', *HTF* 98 (2013:4), s. 443–444. Se även Hanna Kemppi, *Kielletty kupoli, avattu alttari. Venäläisyiden häivyttäminen Suomen ortodoksisesta kirkkoarkkitehtuurista 1918–1939*, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 123 (Tampere 2017), s. 28.
  10. Max Engman, *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809* (Stockholm 2009), s. 316–318; Liisa Lindgren, *Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa* (Helsinki 2000), s. 171–174; Sven Hirn, *Strövtåg i österled. Kulturhistoriska studier* (Helsingfors 1963), s. 124–131; Osmo Jussila, *Venäläinen Suomi* (Helsinki 1983), s. 42–54.
  11. Aimo Reitala, 'Suomen kuvataide ja toinen maailmansota', Antti Laine (toim.), *SUOMA. Suomi toisessa maailmansodassa-projektin julkaisuja 5. Toisen maailmansodan vaikutus suomalaiseen kulttuuriin, seminaari Joensuussa 21.-22.6.1977. Yhteenveto alustuksista ja valmistetuista puheenvuoroista sekä niistä käydyistä keskusteluista* (Helsinki 1978), s. 59; Lindgren, *Monumentum*, s. 171–175; Aune Lindström, 'Bildkonst i Helsingfors 1914–1945', *Helsingfors stads historia V:2* (Helsingfors 1965), s. 322; Joanna Maltzeff, *Debatten om resandet av den okända soldatens monument på Senatstorget i stället för Alexander II-stoden i januari 1942. Bakgrund och förutsättningar*, proseminarieuppsats i Finlands och Skandinavien historia, Historiska institutionen vid Helsingfors universitet 1986.
  12. Matti Klinge, *Finlands historia 3. Kejsartiden* (Esbo 1996), s. 286.

Tvärtom har monumentets existens varit allvarligt hotat vid ett flertal tillfällen och dess "tidsenlighet" debatterades hett under självständighetstidens första decennier.

Många andra monument tillägnade Alexander II har rivits efter det ryska kejsardömets fall. Faktum är att av de monument som tillägnades Alexander II under kejsartiden finns bara två kvar på sin ursprungliga plats: det i Helsingfors och ett i Sofia, där Alexander II hyllas som Bulgariens befriare från det ottomanska väldet under det rysk-turkiska kriget.

Vissa delar av Alexandermonumentets historia har skrivits in i den finländska historie- och konsthistorieskrivningen. Monumentets symboliska laddning i samband med februarimanifestet 1899 torde vara bekant för de flesta som är insatta i Finlands historia.¹³ Däremot är monumentets historia under 1900-talet mer eller mindre obekant för den stora allmänheten och har inte inkluderats i historiens eller konsthistoriens kanon.

Med tanke på Alexandermonumentets betydelse för Finlands historia, dess centrala placering i landets huvudstad och upphovsmännens roll i den finländska konsthistorieskrivningen finns det förvånansvärt lite tidigare forskning rörande monumentet. I den tidigare forskningen ligger fokus på tillkomsthistorien eller någon detalj i monumentets historia.¹⁴ Föreliggande uppsats är ett första försök att undersöka förändringar i monumentets symbolvärde och att identifiera när, i vilka sammanhang och av vem sådana aktualiserats.

Alexandermonumentets tillkomsthistoria är synnerligen väldokumenterad. Monumentdelegationens omfattande och varierande material förvaras i Riksdagens arkiv. Här finns bland annat insamlingslistor,

13. Päiviö Tommila, *Suuri adressi* (Helsinki 1999).

14. Om Alexandermonumentets tillkomst se: H. A. Turja, 'Aleksanteri II:n muistopatsaan synty', *Historiallinen arkisto* 36:4 (1928), s. 1–62; Raija Ryhänen, *Aleksanteri II:n muistopatsas Helsingin Senaatintorilla*, avhandling pro gradu i konsthistoria vid Helsingfors universitet 1967; Tom Sandqvist, *Bildkonsten som nationell ambition. Walter Runebergs monumentala skulptur – tillkomsthistoria, motiviska, politiska och konstideologiska referenser*, avhandling pro gradu i konsthistoria vid Helsingfors universitet 1979. Se även Eeva Maija Viljo, 'The Bronze Emperor and "Lux", Making a monument to Alexander II', Åsa Ringbom & Renja Suominen-Kokkonen (Eds.), *Songs of Ossian. Festschrift in honour of Professor Ossian Lindberg* (Helsinki 2003), s. 123–137; 'Karhuntaaljaan puettu Suomi. Walter Runeberg ja Suomi-neidon historia', Aimo Reitala (red.), *Festschrift tillägnad Lars Petterson på hans 60-års dag den 12 augusti 1978* (Helsingfors 1978), s. 157–170.

bokföring, utredningar, mötesprotokoll och korrespondens i monumentärendet. Zacharias Topelius arkiv i Nationalbiblioteket innehåller också material om monumentets tillkomst. Topelius fungerade som delegationens ordförande 1882–1885 och som ledamot och materialet har antagligen samlats in under den tiden. Itsenäisyuden Liittos arkiv i Riksarkivet har utnyttjats för material angående försök att ersätta och/eller omplacera monumentet.

Monumentet över Peter den store och dess historia har intresserat forskare inom olika discipliner: konsthistoriker, kulturhistoriker och historiker.¹⁵ Hittills har monumentet i första hand undersökts i samband med forskning om Viborg och Karelen. Jämförande studier med andra kejsarliga monument saknas nästan helt. I ett översiktsverk över offentlig skulptur i Finland har degraderingen och förstörelsen av Peter den store tjänat som exempel på monumentförstörelse i Finland.¹⁶

En viktig informationskälla angående monumentens olika skeden är tidningspressen, som ofta kompletterar och nyanserar arkivmaterialet. Tidningspressen är en viktig källa särskilt när det gäller attityder och åsikter om monumenten. För uppsatsen har ett stort antal olika svensk- och finskspråkiga inhemska tidningar utnyttjats.¹⁷

Alexandermonumentets tillkomst

Monumentet över Alexander II är ett av de största monumentprojekten i Finland och materialet rörande det är omfattande. I Riksdagsbiblioteket finns en stor låda med okatalogiserat material, innehållande allt från röstsedlar till bronsprover.¹⁸ Att redogöra för alla detaljer rörande tillkomsthistorien är inte möjligt inom ramen för denna uppsats. I det följande ges endast en översiktlig beskrivning av projektet.

15. Om monumentet över Peter den store se: Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 108–129; Jussila, *Venäläinen Suomi*, s. 42–54; Max Engman, *Ett långt farväl*, s. 316–318; Lindgren, *Monumentum*, s. 171–175; Rainer Knapas, 'Viipuri – vanha ruotsalainen, venäläinen ja suomalainen kaupunki', *Ikuinen Viipuri. Ajankuvia seitsämältä vuosisadalta*, Kaukomieli XV (Helsinki 1993), s. 20–27; Rainer Knapas, *Landet som var. Karelska kulturbilder* (Helsingfors 2015), s. 125–126, 138–140.

16. Lindgren, *Monumentum*, s. 171–175.

17. För uppsatsen har följande samlingar utnyttjats: 1) databasen Historiska tidningsbiblioteket, 2) Nationalbibliotekets mikrofilmer, 3) Nationalgalleriets arkivsamling (tidigare Centralarkivet för bildkonst), och 4) Brages pressarkiv.

18. Delegationens handlingar, (Aleksanteri II:n muistolle omistetun muistopatsaan pystyttämistä varten asetetun valtuuskunnan asiakirjat), Ståndsamttagarnas handlingar 1888 (22), Riksdagens arkiv (Riksd. arkiv), Helsingfors.

Monumentprojektet startades kort efter mordet på Alexander II den 13 mars 1881.¹⁹ På olika håll i Finland uppstod tanken om att samla in pengar till en ärestod.²⁰ Knappt en månad efter kejsarens död publicerades i tidningen *Östra Finland* en uppmaning till en allmän insamling i kyrkorna för resandet av en staty,²¹ men en organiserad medelinsamling inleddes först senare.

Projektet tog ordentligt fart vid lantdagen 1882. Petitioner i ärendet framställdes inom tre stånd (prästeståndet, borgarståndet samt ridderskapet och adeln),²² och man förenade sig i en adress till Alexander III där man redogjorde för bakgrunden till initiativet:

Aldrig har ordet landssorg trognare betecknat själsstämningen hos ett helt folk än då i Finland dödsdockorna ljödo öfver den oförgätlige Vålgörarens stoft. Sjelfmant, såsom endast den sannaste känsla vaknar, uppstod då öfverallt kring våra bygder en innerlig önskan att den landsfaderlige Furstens minne blefve hedrat på ett sätt, som från slägte till slägte skulle bära vittnesbörd om den kärlek och tacksamhet, hvarmed hans lifsgerning omfattades af den generation, som åtnjutit hägnets af Hans milda och dock så verksamma styrelse.²³

Beträffande ständernas engagemang i det planerade monumentet hette det att:

Finlands Ständer betrakta det såsom en sin dyrbara rättighet att få bringa till fullbordan landets önskan att resa ett *national monument* [öf. kurs.] åt den förevigade Monark, som öförvanskligt tecknat sin plats i Finlands häfder, i det han upprätthöll våra lagars helgd, återupplifvade vårt representativa statsskick, utjemnade de sociala olikheter, hvilka vållats af bristande likställighet mellan landets båda språk samt under medverkan af folkrepresentationen i alla riktningar främjande vårt fosterlands utveckling.²⁴

19. Sandqvist, *Bildkonsten som nationell ambition*, s. 36–37.

20. Z[achris] Topelius, *Kejsaren, Storfursten Alexander II:s minne den 29 april 1894* (Helsingfors 1894), s. 50.

21. *Östra Finland* 11.4.1881; Sandqvist, *Bildkonsten som nationell ambition*, s. 37.

22. Prästeståndets protokoll 26.1.1882; 30.1.1882, *Prästeståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1882*, I (Helsingfors 1905); Borgarståndets protokoll 2.2.1882; 4.2.1882, *Borgareståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1882*, I (Helsingfors 1909); Ridderskapet och adelns protokoll 24.2.1882, *Protokoll förda hos Finlands Ridderskap och Adel vid landtdagen år 1882*, I (Helsingfors 1883).

23. Finlands ständers underdåniga adress m.m., Handlingar rörande Alexander II:s monument, Zacharias Topelius arkiv (Coll. 244.115), Handskriftssamlingen, Nationalbiblioteket (NB), Helsingfors.

24. Finlands ständers underdåniga adress m.m., Handlingar rörande Alexander II:s monument, Zacharias Topelius arkiv (Coll. 244.115), Handskriftssamlingen, NB.

I adressen ingick även en anhållan om att för ändamålet få anordna en landsomfattande insamling ”på det hvarje, äfven den ringaste af landets medborgare, blefve i tillfälle att deltaga i hyllningsåtgärden”.²⁵

Anhållan bifölls och vid lantdagen 1882 utsågs en delegation, som fick i uppdrag att anordna en nationalsubskription, förvalta influtna medel, vidta övriga förberedande åtgärder och att till följande lantdag inlämna förslag till monumentets utformning och placering.²⁶

Ständerna utsåg en delegation med åtta ledamöter, två från varje stånd och lika många suppleanter. Under de kommande dryga tolv åren hade delegationen en varierande sammansättning. Delegationen utsågs vid lantdagen 1882 och förnyades i lite varierande omfattning vid varje därpå följande lantdag (1885, 1888 och 1891).²⁷ Delegationens förste ordförande var professor och statsrådet Zacharias Topelius (1882–1885), den andre Josef Adam Joakim Pippingsköld (1885–1892), professor och statsråd, som efterträddes av Carl Gustaf Estlander (1892–1894), professor i estetik och modern litteratur. Den första sekreteraren, vice-häradshövding Johan Ludvig Snellman (1882–1885), efterträddes 1885 av Agathon Meurman, politiker och skriftställare. Ingenjör Carl Gustaf Sanmark var kassör under delegationens hela verksamhetsperiod.²⁸

-
25. Finlands ständers underdåniga adress m.m., Handlingar rörande Alexander II:s monument, Zacharias Topelius arkiv (Coll. 244.115), Handskriftssamlingen, NB.
26. Petitionsbetänkande N:o 18. Allmänna Besvärskottets betänkande N:o 15 angående en ständerdelegation för uppresandet af en staty till minne af Hans Majestät Kejsaren-Storfursten Alexander II, *Handlingar tillkomna vid lantdagen i Helsingfors år 1882*, V (Helsingfors 1883); Till Finlands Höglofliga Ständer. Från den vid senaste lantdag utsedda Delegation för förberedande af en ärestod till äminnelse af Kejsaren-Storfursten Alexander II (25.2.1885), s. 1, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.
27. Z[acharias] Topelius, *Kejsaren, Storfursten Alexander II:s minne. Den 29 april 1894* (Helsingfors 1894), s. 50–51. Under delegationens verksamhetsperiod var följande personer ledamöter: Johan Leonard Borgström, Carl Gustaf Estlander, Nils Viktor Alfred Löfgren, Agathon Meurman, Josef Adam Joakim Pippingsköld, Karl Gabriel Thiodolf Rein, Carl Gustaf Sanmark, Berndt Otto Schauman, Maximus Widekind af Schultén, Zacharias Topelius, och Georg Zacharias Yrjö-Koskinen. (Suppleanter: Eliel Aspelin, Jakob Oskar Forsman, Arvid Genetz, Julius Leopold Fredrik Krohn, Hjalmar Munsterhjelm, K. A. Nordman, Carl Johan Nummelin, Ernst Gustaf Palmén, Johan Gustaf Sohlman, och Henrik Carl Gustaf August Standertskjöld).
28. Topelius, *Kejsaren, Storfursten Alexander II:s minne*, s. 50–51. Topelius noterar inte delegationens förste sekreterare J. L. Snellman. Se: Till Finlands Höglofliga Ständer. Från den vid senaste lantdag utsedda Delegation för förberedande af en ärestod till äminnelse af Kejsaren-Storfursten Alexander II (25.2.1885), s. 1–2, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.

Angående nationalsubskriptionen beslutade delegationen: ”att hvarje ort för sig finge afgöra, på hvad sätt orten kunde och ville anskaffa ett efter dess förhållanden värdigt belopp till det fosterländska företaget”. I skrivelser till stadsfullmäktiges och kommunalnämndernas ordföranden uppmanades de att sammankalla möten och överlägga och besluta om åtgärder som för varje ort bäst kunde befordra bidrag.²⁹ Subskriptionen offentliggjordes även genom ett upprop adresserat ”Till Finlands Folk”:

[...] landsmän af alla stånd och förmögenhetsvilkor att förena sig om en frivillig insamling för uppresandet af *Alexander II:s* ärestod i landets hufvudstad. Äfven den ringaste son eller dotter af detta land skall sålunda kunna med sin skärf bidraga till att bevara den älskade Furstens drag åt efterverlden, och denna ett fritt folks endrägtiga hyllningsgård, som beseglar historiens vittnesbörd, skall för alla tider intyga den oskrymtade kärlek, den i alla lager af samhället djupt rotade tacksamhet, hvarmed det nu lefvande Finland öfverlämnar arvet af *Alexander II:s* verk och minne åt kommande släkten.³⁰

Det folkliga stödet behövdes för att manifesteras folkviljan – och därigenom legitimera företaget som sådant.

I december 1883 fattade delegationen beslut om monumentets placering och huvuddragen i dess konstnärliga utformning. Monumentet skulle resas på Senatstorget ”såsom varande den för ändamålet värdigaste och mest lämpliga plats i staden” och man skulle föreslå en staty av brons ”till erforderlig höjd med tillhörande piedestal och subasement af sten”. Frågorna om ”de artistiska detaljerna” och om hur Alexander II skulle framställas hänsköts till en allmän pristävling mellan landets konstnärer och bidragen skulle sedan bedömas av en särskild expertkommitté. Prisbelöningen skulle emellertid inte innebära slutligt godkännande, utan endast att förslaget ”ansåges [som] relativt bäst motsvara det åsyftade ändamålet”.³¹

29. Till Finlands Höglofliga Ständer. Från den vid senaste lantdag utsedda Delegation för förberedande af en ärestod till äminnelse af Kejsaren-Storfursten Alexander II (25.2.1885), s. 2, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.

30. Till Finlands Höglofliga Ständer. Från den vid senaste lantdag utsedda Delegation för förberedande af en ärestod till äminnelse af Kejsaren-Storfursten Alexander II (25.2.1885), s. 3, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.

31. Till Finlands Höglofliga Ständer. Från den vid senaste lantdag utsedda Delegation för förberedande af en ärestod till äminnelse af Kejsaren-Storfursten Alexander II

I januari 1884 utlyste delegationen en tävling för landets konstnärer. I utlysningen stipulerades bland annat att monumentets plats var Senatstorget, att det skulle vara en stående staty av brons med tillhörande piedestal, och att ”Landets ständer [skulle] bestämma om monumentets definitiva form och utförande”.³² Det kan noteras att tävlingen var den första allmänna monumenttävlingen i Finland.³³

En jury tillsattes för bedömningen av skisserna och avgörandet av prisfrågan. I den skulle delegationsledamöterna som självskrivna ingå: ordföranden, stadsrådet Z. Topelius, professor J. A. J. Pippingsköld, intendenten för Finska konstföreningens samlingar B. O. Schauman, senatorn G. Z. Forsman, vicekonsuln L. Borgström, ingenjörkaptenen C. G. Sanmark, kommunalrådet A. Meurman och redaktören V. Löfgren. Därtill inkallades följande genom acklamation utsedda experter: litteratur- och konsthistorikern Eliel Aspelin, konstnären Adolf von Becker, professor Otto Donner, konstnären Albert Edelfelt, professorn Carl Gustaf Estlander, arkitekten F. A. Sjöström och konstnären Magnus von Wright. Sjöström var förhindrad att ta emot uppdraget och i hans ställe valdes arkitekten K. G. Nyström.³⁴

Tävlingstiden utgick den 30 september 1884. Inom utsatt tid inkom fem förslag som enligt direktiven var anonyma och åtföljda av förseglade namnsedlar:

- A) ”A” (Ville Vallgren)
- B) ”*Antikt hufvud*” (C. E. Sjöstrand)
- C) ”*Patria*” (Walter Runeberg)
- D) ”*Hellas*” (Robert Stigell)
- E) ”*Maalleni*” (Johannes Takanen)³⁵

(25.2.1885), s. 5, Delegationens handlingar, Ståndslantdagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.

- 32. Förberedande Pristäflan för Hans Majestät Kejsaren-Storfursten Alexander II:s äreminne, den 18 Oktober 1884. Meddelande till landets Ständer af deras förberedande utsedda Delegation, s. 3, Handlingar rörande Alexander II:s monument, Zacharias Topelius arkiv (Coll. 244.115), Handskriftssamlingen, NB, Helsingfors.
- 33. Lindgren, *Monumentum*, s. 21.
- 34. Förberedande Pristäflan för Hans Majestät Kejsaren-Storfursten Alexander II:s äreminne, den 18 Oktober 1884. Meddelande till landets Ständer af deras förberedande utsedda Delegation, s. 4, Handlingar rörande Alexander II:s monument, Zacharias Topelius arkiv (Coll. 244.115), Handskriftssamlingen, NB, Helsingfors.
- 35. Förberedande Pristäflan för Hans Majestät Kejsaren-Storfursten Alexander II:s äreminne, den 18 Oktober 1884. Meddelande till landets Ständer af deras förberedande utsedda Delegation, s. 4, Handlingar rörande Alexander II:s monument, Zacharias Topelius arkiv (Coll. 244.115), Handskriftssamlingen, NB, Helsingfors.

Bild 1. Johannes Takanens förslag
”Maalleni” (Till mitt land).

Bild: Museiverket, Helsingfors.

Gemensamt för alla förslag var att kejsaren var framställd vid öppnandet av lantdagen 1863. Juryn sammanträdde i oktober 1884. Först avgav experter och övriga jurymedlemmar motiverande yttranden och sedan skedde votering med slutna sedlar om pris och ”accesit”, det vill säga andra pris. Absolut majoritet ansågs nödvändigt. Av 15 angivna röster fördelades rösterna om första pris enligt följande: åtta för Takanen och sju för Runeberg. Vid röstningen om det andra avgavs likaså 15 röster: tio för Runeberg, tre för Sjöstrand, och en röst vardera för Vallgren och Stigell. Därmed gick första priset till Takanen (Bild 1) och andra priset till Runeberg (Bild 2). Takanen

tilldelades 2 000 och Runeberg 1 200 mark. Därutöver belönades Sjöstrand med 600 och Vallgren och Stigell vardera med 300 mark.³⁶

Röstningsresultatet och jurymedlemmarnas utlåtanden visar att tävlingen stått mellan Takanen och Runeberg.³⁷ Trots att förslagen var anonyma, finns det skäl att påpeka att det vid denna tid inte fanns

36. Förberedande Pristäflan för Hans Majestät Kejsaren-Storfursten Alexander II:s äreminne, den 18 Oktober 1884. Meddelande till landets Ständer af deras för monumentets förberedande utsedda Delegation s. 4–38, Handlingar rörande Alexander II:s monument, Zacharias Topelius arkiv (Coll. 244.115), Handskriftssamlingen, NB, Helsingfors.
37. Förberedande Pristäflan för Hans Majestät Kejsaren-Storfursten Alexander II:s äreminne, den 18 Oktober 1884. Meddelande till landets Ständer af deras för monumentets förberedande utsedda Delegation, s. 5–38, Handlingar rörande Alexander II:s monument, Zacharias Topelius arkiv (Coll. 244.115), Handskriftssamlingen, NB, Helsingfors.

Bild 2. Walter Runebergs förslag ”Patria”.
Bild: Museiverket, Helsingfors.

många yrkeskunniga skulptörer i Finland. Deras stilar var lätta att känna igen och jurymedlemmarna kände säkert till upphovsmännen bakom förslagen. Runeberg återanvände dessutom kvinnofiguren iklädd björnfäll och hållande en sköld från det pågående monumentprojektet över hans fader, nationalskalden Johan Ludvig Runeberg (invigt 1885).³⁸

Tidigare forskning har hävdats att röstfördelningen mellan Takanen och Runeberg hade att göra med den samtida språkpolitiska delningen. Med andra ord skulle de svensksinnade ha röstat på Runeberg och de finsksinnade på Takanen.³⁹ Här kan jag inte riktigt vara av samma mening. I en del fall framgår det explicit av utlåtandena hur respektive jurymedlem rangordnat bidragen, men alltid kan detta inte med säkerhet avgöras. Det är möjligt att språkpolitiska åsikter påverkade röstningen, men utgående från källmaterialet kan antagandet inte verifieras.

Trots att monumenttävlingen avgjorts till Takanens fördel, diskuteras uppdragsgivningen under delegationens sammanträde i januari 1885. Det framgick meningsskiljaktigheter inom delegationen; en del

38. Sandqvist, *Bildkonsten som nationell ambition*, s. 46–50.

39. Raija Ryhänen, *Keisari Aleksanteri II:n muistopatsas Helsingin Senaatintorilla*, laudaturarbete i konsthistoria, Konsthistoriska institutionen vid Helsingfors universitet 1967, s. 11–13; Sandqvist, *Bildkonsten som nationell ambition*, s. 45–47; Tom Sandqvist, 'Konsten som nationell ambition i Walter Runebergs monumentalskulptur', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 56 (Helsingfors 1981), s. 322.

ansåg att uppdraget borde ges gemensamt till Takanen och Runeberg och andra att uppdraget i enlighet med tävlingsresultatet borde ges åt Takanen. Vid en omröstning framgick att majoriteten ansåg att man för ständerna skulle föreslå att ge uppdraget åt Takanen.⁴⁰

Ärendet diskuterades vid lantdagen 1885 och gick vidare till allmänna besvärskottet.⁴¹ Utskottet gav i sitt betänkande tre förslag: 1) att monumentet skulle resas på Senatstorget, 2) att det skulle utföras ”genom samarbete mellan vårt lands mest framstående bildhuggare, så vida en öfverenskommelse mellan dem kan träffas, i hvilket fall en eskiss borde af dem gemensamt till granskning och godkännande utarbetas” och, om detta inte skulle förverkligas, att Runeberg och Takanen skulle inbjudas att omarbete sina förslag, som sedan skulle undergå en ny tävling, och 3) att en delegation bestående av två medlemmar och suppleanter från varje stånd skulle utses för att verkställa beslutet.⁴²

I betänkandet fanns en reservation av Johan Wiktor Calamnius. Han reserverade sig mot den andra punkten i beslutet och ansåg att ett samarbete mellan flera konstnärer inte kunde realiserats utan att: ”det afsedda konstverket skall komma att bära spår af olika smak, stil och uttryck, hvaraf följden blefve, att monumentet komme att sakna den konstnärliga enhet, den helgjutenhetens anda, som karakteriserar ett konststycke såsom sådant”. Calamnius ansåg en ny tävling ”opåkallad och onödig” och hemställde att uppdraget att utföra monumentet borde ges åt Takanen. Calamnius var inte ensam om sin åsikt; J. H. Luoma, K. Ojanen och P. Leppänen förenade sig i reservationen.⁴³

-
40. Till Finlands Höglofliga Ständer. Från den vid senaste lantdag utsedda Delegation för förberedande af en ärestod till åminnelse af Kejsaren-Storfursten Alexander II. (25.2.1885), s. 6, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors; Sandqvist, *Bildkonsten som nationell ambition*, s. 47–48.
41. Borgarståndets protokoll 8.4.1885; 18.4.1885; 20.4.1885, *Borgarståndets protokoll vid lantdagen i Helsingfors år 1885*, II (Helsingfors 1885); Prästeståndets protokoll 10.4.1885, *Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä v. 1885*, I (Helsinki 1885); Bondeståndets protokoll 9.4.1885, *Talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirja valtiopäivillä vuonna 1885*, II (Helsinki 1885), Ridderskapet och adelns protokoll 18.4.1885, *Protokoll förda hos Finlands Ridderskap och adel vid lantdagen 1885*, II (Helsingfors 1885).
42. U. B. – Alexandersstatyn. Allmänna besvärskottets betänkande n:o 23 med anledning af den berättelse som afgifvits af den af 1882 års ständer för förberedandet af en ärestod till åminnelse af Kejsaren-Storfursten Alexander II tillsatta delegationen (4.5.1885), Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.
43. U. B. – Alexandersstatyn. Reservation (4.5.1885), Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.

Betänkandet jämte reservationen diskuterades i de olika stånden. Prästeståndet, borgarståndet samt ridderskapet och adeln accepterade betänkandet, men med tillägget att frasen ”vårt lands mest framstående bildhuggare” skulle ersättas med en fras som specificerade att samarbetet skulle ske mellan Runeberg och Takanen. Den första och tredje punkten accepterades också av bondeståndet, som emellertid anslöt sig till reservationen angående den andra.⁴⁴

Vid 1885 års lantdag beslutades: 1) att monumentet skulle resas på Senatstorget, 2) att monumentet skulle utföras ”genom samarbete mellan herrar Walter Runeberg och Johannes Takanen, så vida en öfverenskommelse mellan dem kan träffas” och att konstnärerna tillsammans skulle utarbeta en skiss för granskning och godkännande och om detta inte lyckades så skulle konstnärerna lämna in omarbetade versioner av sina prisbelönta skisser som sedan skulle undergå en ny tävling, och 3) att tillsätta en ny delegation med två medlemmar och två suppleanter från varje stånd som tillsammans med sju tillkallade experter skulle granska och bestämma modellen av monumentet.⁴⁵

I juli 1885 skrev delegationsordföranden Pippingsköld till Runeberg och Takanen, redogjorde för ständernas beslut och frågade hur respektive konstnär förhöll sig till ett samarbete dem emellan.⁴⁶ Runeberg accepterade samarbetet och skrev att det var ”i så nära öfverensstämmelse med mina önsknigar”.⁴⁷ Han hade redan i samband med tävlingen

44. Prästeståndets protokoll 11.5.1885, *Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä v. 1885*, II (Helsinki 1885); Bondeståndets protokoll 12.5.1885, *Talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirja valtiopäivillä vuonna 1885*, IV (Helsinki 1886); Ridderskapet och adelns protokoll 12.5.1885, *Protokoll förda hos Finlands ridderskap och adel vid landtdagen 1885*, III (Helsingfors 1886); Borgarståndets protokoll 15.5.1885, *Borgareståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1885*, III (Helsingfors 1885); Sandqvist, *Bildkonsten som nationell ambition*, s. 48–50.

45. St. Skr. – Alexandersstatyn. Finlands Ständers skrifvelse med anledning af den berättelse som afgifvits af den 1882 års Ständer för förberedandet af en ärestod till åminnelse af Kejsaren-Storfursten Alexander II tillsatta delegationen (23.5.1885), Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors; Sandqvist, *Bildkonsten som nationell ambition*, s. 50–52.

46. Till Finlands Höglofliga Ständer (22.3.1888), s. 3, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors; Sandqvist, *Bildkonsten som nationell ambition*, s. 51–52.

47. Runeberg till delegationen 16.7.1885, Förberedande Pristäfvan för Hans Majestät Kejsaren-Storfursten Alexander II:s äreminne, den 18 Oktober 1884. Meddelande till landets Ständer af deras för monumentets förberedande utsedda Delegation, s. 38–39, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.

uttalat sin önskan om att man borde ge möjlighet åt flera av landets konstnärer att medverka i projektet:

Den stora nationella betydelse, som tillkommer ett finskt monument öfver Hans Majestät Kejsar Alexander II såsom återupprättare af vårt konstitutionella stats-skick, synes mig fodra, att tillfälle lemnas, åt så många som möjligt af vårt lands mest framstående bildhuggare, att medverka dertill.⁴⁸

Angående arbetsfördelningen föreslog Runeberg att Takanen skulle utföra kejsarfiguren och meddelade att han hade planer på att också föreslå att han skulle utföra sidoskulpturerna ”Freden” och ”Arbetet”. Om den senare skriver Runeberg dock att det är ”en figur som är mig ett kärt barn hvars bildande jag endast med en viss svårighet öfverlämnar i en annans händer”.⁴⁹ Också Takanen accepterade samarbetet och arbetsfördelningen enligt Runebergs förslag.⁵⁰ Men innan konstnärerna hunnit utarbete ett gemensamt förslag tog projektet plötsligt en ny vändning när Takanen avled den 30 september 1885. Därmed gick uppdraget till Runeberg ensam, dock under förutsättning att han skulle beakta Takanens förslag i sitt arbete.⁵¹

Runeberg inlämnade ett nytt förslag, som i oktober 1886 granskades av delegationen och ett antal experter: A. von Becker, F. J. von Becker, A. Edelfelt, J. af Lindfors, C. Nyström, B. O. Schauman och M. von Wright (suppleant E. Aspelin). Resultatet blev att utförandet skulle överlåtas till Runeberg, men att konstnären hade att beakta de särskilda önskemål som framförts av medlemmarna.⁵² Alexander III godkände förslaget den 16 december 1889 och i mars 1891 slöt delega-

48. Förberedande Pristäflan för Hans Majestät Kejsaren-Storfursten Alexander II:s äreminne, den 18 Oktober 1884. Meddelande till landets Ständer af deras för monumentets förberedande utsedda Delegation, s. 38–39, Handlingar rörande Alexander II:s monument, Zacharias Topelius arkiv (Coll. 244.115), Handskriftssamlingen, NB, Helsingfors. Det finns internationella exempel på nationella monumentprojekt, i vilka landets ”bästa” förmågor förenade sina krafter, såsom Albert Memorial i London och Viktor Emanuel-monumentet i Rom; se Lindgren, *Monumentum*, s. 244 (not 10).

49. Runeberg till Pippingsköld 16.7.1885, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors; Sandqvist, *Bildkonsten som nationell ambition*, s. 50–52.

50. Runeberg till Pippingsköld 29.7.1885; Takanen till Pippingsköld 9.8.1885, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.

51. Till Finlands Höglofliga Ständer (22.3.1888), s. 3–4, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.

52. Till Finlands Höglofliga Ständer (22.3.1888), s. 5–6, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.

tionen kontrakt med Runeberg om utförande av fem bronsskulpturer, som skulle vara fullbordade till september 1896.⁵³

År 1892 väcktes tanken om att tidigarelägga invigningen till lantdagen 1894. Ordförande frågade Runeberg, som i juni 1892 svarade att tanken inte var omöjlig. Han skulle göra sitt yttersta men kunde inte förplikta sig att fullborda hela monumentet på den förkortade tiden.⁵⁴ Skulpturerna gjöts i Paris och anlände till Helsingfors i etapper; kejsarstatyn i november 1891, *Vetenskapen och Konsten* i maj 1892, *Rättvisans vård* i december 1892, *Freden* i november 1893.⁵⁵ *Arbetet* kunde inte gjutas i brons i tid och därför uppställdes en tillfällig version i bronserad gips.⁵⁶ På grund av att invigningen tidigarelades var monumentet alltså ofullbordat vid invigningen.

Invigningen av Alexandermonumentet

Invigningen ägde rum den 29 april 1894 (Bild 3). Den inleddes med gudstjänst i Nikolajkyrkan, varefter man i procession tågade till monumentet. I samband med invigningen hölls en rad tal, som återgavs i tidningarna. Först i tur var kejsarens, som upplästes på ryska av generalguvernören Heiden, och sedan på svenska och finska av Johan Philip Palmén, vice ordförande i justitiedepartementet. Talet, som även utdelades i skriftlig form, hade följande lydelse:

Representanter för finska folket!

Då I nu är församlats för att aftäcka minnesstoden åt Kejsar Alexander II, glörovdigst i åminnelse, är det för mig en sann tillfredsställelse att till Eder uttala Min uppriktiga tacksamhet för det grundtanken till detta helgade företag hos Eder uppstått. Tillika är det för Mig hugesamt att förnimma de känslor af djupaste vördnad och tillgifvenhet, som finska folket hyser för Min Högstsalige Fader, Eder i Herranom afsomnade Kejsare och välgörare.

-
53. Kontrakt mellan Runeberg och delegationen 19.3.1891, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.
  54. Runeberg till Pippingsköld 12.6.1892, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.
  55. Till Finlands Höglofliga Ständer. Från Delegationen för uppresandet af en ärestod till åminnelse af Kejsaren-Storfursten Alexander II (25.2.1894), s. 2–4; 9, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.
  56. Topelius, *Kejsaren, Storfursten Alexander II:s minne*, s. 53; Till Finlands Höglofliga Ständer från Delegationen för uppresande af en ärestod till åminnelse af Kejsaren-Storfursten Alexander II (17.5.1894), s. 2, Delegationens handlingar, Ståndslandtagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.

Bild 3. Invigningen av Alexander II:s monument 29.4.1894. Bild: Helsingfors stadsmuseum, Helsingfors.

Mätte dessa känslor förblifva beståndade och måtte de för evärdeliga tider tjäna såsom underpant för folkets undersåtliga tillgifvenhet och kärlek för sina Monarker.

ALEXANDER⁵⁷

Följande talare var lantmarskalken Lars Theodor von Hellens, som av generalguvernören anhöll om tillstånd att låta täckelset som dolde monumentet falla. Täckelset föll och de närvarande kunde då se monumentet över kejsaren och storfursten Alexander II, avbildad ”i det historiska ögonblick, då Han höll sitt evigt minnesvärda tal till representanterne för Storfurstendömet Finland vid öppnandet af landtdagen i Helsingfors den 18 September 1863”.⁵⁸ Efter detta framträdde borgarståndets talman Joachim Kurtén och sedan bondeståndets talman Kaarlo Wärri. Kejsarhymnen avsjöngs liksom ”Vårt land”.⁵⁹

57. *Nya Pressen* 30.4.1894; *Helsingfors Aftonblad* 30.4.1894; *Finlands Allmänna Tidning* 30.4.1894.

58. *Finlands Allmänna Tidning* 30.4.1894.

59. *Nya Pressen* 30.4.1894; *Helsingfors Aftonblad* 30.4.1894.

Monumentet överlämnades till staden av lantmarskalken von Hellens, vars tal bland annat innehöll uppmaningen ”Helsingfors kommun! Dig lämnas det ärofulla förtroende att närmast hägna minnesstoden. Du Finlands hufvudstad! Var sådan tillit städse värdig! Förgät ej att Finlands blickar äro fästade på dig!”⁶⁰ Monumentet mottogs av stadsfullmäktiges ordförande Leo Mechelin med följande ord:

För samtid och eftervärld skall kejsarmonumentet tala sitt stumma, men dock så vältaliga språk om Alexander II:s ärorika regering, om det mångsidiga fosterländska utvecklingsarbete, som vidtog i Finland, då Kejsaren återupplifvade våra landtdagar, om den trofasta kärlek, som var folkets gensvar på monarkens förtroende.⁶¹

Han fortsatte: ”Af landets ständer emottager hufvudstaden tacksamt och vördnadsfullt det hedrande uppdraget att hafva omvårdnaden om denna dyrbara nationalegendom.” En för detta tillfälle författad hymn av Arvi Jännes (Arvid Genetz) avsjöngs liksom ”Suomis sång”.⁶²

Följande programpunkt var blomsterhyllningen. Senatens krans nedlades av Palmén och C. Tudeer, ridderskapet och adelns av von Hellens, prästerskapets av ärkebiskop Renvall och biskop Johansson, borgarståndets av talmannen Kurtén och bondeståndets av talmannen Värri. Dessutom nedlades kransar av Finska gardet, Nyländska bataljonen, Helsingfors damer och av föreningen Arbetets vänner.⁶³

Högtidligheterna avslutades med bankett i gardesmanegen (gardeskasernen) vid Fabiansgatan. På musikprogrammet stod kejsarhymnen och ”Vårt land”. Även här hölls en rad tal: Mechelin, förre lantdagsmannen E. Pöysti, kyrkoherden Johannes Bäck, stadsrådet Thiodolf Rein och Helsingfors borgmästare E. Öhman. Samtidigt anordnades en avgiftsfri folkfest i Kajsaniemparken med tal och musikprogram.⁶⁴ Högtidligheterna i samband med invigningen begränsades inte enbart till Helsingfors, utan händelsen firades även på andra

---

60. *Nya Pressen* 30.4.1894; *Helsingfors Aftonblad* 30.4.1894; *Finlands Allmänna Tidning* 30.4.1894.

61. *Nya Pressen* 30.4.1894; *Helsingfors Aftonblad* 30.4.1894; *Finlands Allmänna Tidning* 30.4.1894.

62. *Nya Pressen* 30.4.1894; *Helsingfors Aftonblad* 30.4.1894; *Finlands Allmänna Tidning* 30.4.1894.

63. *Nya Pressen* 30.4.1894.

64. *Ibid.*

Bild 4. Den 29 april 1894 invigdes Alexander II:s monument i Helsingfors. Invigningen firades också i Åbo med tillställning på kyrkotorget. På bilden syns en kolossalbyst av Alexander II, utförd av fotografen och skulptören Carl Johan Schoultz. I talarstolen står F. H. B. Lagus. Bild: Carl Johan Schoultz, Åbo Akademis bildsamlingar, Åbo.

orter, bland annat i Åbo (Bild 4).⁶⁵ Monumentets nationella betydelse underströks därmed av att invigningen firades nationellt och av olika samhällsgrupper. Till minne av invigningen lät man slå ett antal olika medaljer, vissa utdelades till lantdagsrepresentanter och olika tjänstemän, andra fanns till salu vid invigningen.⁶⁶

I monumentet är Alexander II framställd stående, i uniform med tillhörande dräktvärja. Den vänstra handen håller en dokumentrulle medan den högra är en aning framsträckt, med handflatan uppåt i en talargest (Bild 5). Som *Helsingfors Aftonblad* konstaterade var det uppenbart att ”konstnären tänkt sig och lyckats meddela äfven åskådaren tanken, att den akt som kejsaren håller i sin hand är Finlands nya lantdagsordning, hvilken han är beredd att öfverlämna till det folk, för hvilket han hyste ett så obegränsadt förtroende och af hvilket han erhöi en så varm och trofast kärlek i gengäfva”.⁶⁷

65. *Åbo Underrättelser* 30.4.1894.

66. H. J. Boström, *Suomen muistorahat II. Tapahtuma ja juhlamitalit* (Helsinki 1936), s. 129–131.

67. *Helsingfors Aftonblad* 30.4.1894.

Bild 5. Monumentet över Alexander II, fotograferat efter invigningen 29.4.1894. Bild: K.E. Ståhlberg, SLS arkiv, SLSA 1105.

På monumentets sidor finns fyra skulpturgrupper: 1) *Rättvisans vård* (*Lex*), 2) *Vetenskapen och Konsten* (*Lux*),⁶⁸ 3) *Freden* (*Pax*), och 4) *Arbetet* (*Labor*). Framsidan domineras av *Rättvisans vård*, en kvinnofigur iklädd björnfäll och antikiserande drapering. Hon står framför ett lejon och håller i sin sänkta högra hand ett svärd medan den vänstra stöder en sköld, som vilar på lejonets rygg. På skölden står med stora bokstäver *LEX*, det vill säga lag (Bild 6). *Vetenskapen och Konsten* är den skulpturgrupp som är vänd mot Senatshuset. Den större lagerkranskrönta figuren till höger är en kvinna iklädd *all'antica*. Hon står bredvid en jordglob och håller en spektrometer i sin vänstra hand. Den mindre figuren till vänster är en naken, bevingad yngling som håller en

68. Om *Lux* se Eeva Maija Viljo, 'The Bronze Emperor and "Lux"', s. 123–137.

Bild 6. Rättvisans värd (Lex). Bild: Päivi Ristell (2017).

Bild 7. Vetenskapen och Konsten (Lux). Bild: Päivi Ristell (2017).

lyra och står på en målarpalett (Bild 7). *Freden*, skulpturen som vetter mot kyrkan, är också avbildad som en kvinnogestalt klädd *all'antica*. I hennes högra, utsträckta hand ses en palmkvist och vid fötterna två fredsduvor (Bild 8). *Arbetet* vetter mot universitetet, och föreställer två människofigurer i arbetarkläder. I sin högra hand håller mannen en yxa och hans vänstra arm och hand vilar på kvinnans skuldror. Kvinnan har en skära i sin högra hand och håller en kärve under den vänstra armen (Bild 9).

Nedanför skulpturgrupperna finns bronsmedaljonger med de finländska landskapens vapensköldar. De finns här för att ”antydna att ärestoden är tillkommen genom bidrag samlade i Finlands alla landamären och sålunda är ett uttryck för befolkningens offervilliga hängifvenhet i hela landet”.⁶⁹ På framsidan av monumentet finns också en inskription: ”ALEXANDER II” samt lantdagsåret ”1863” (det har ofta misstolkats som invigningsåret).

69. Till Finlands Höglofliga Ständer från Delegationen för uppresande af en ärestod till åminnelse af Kejsaren-Storfursten Alexander II (25.2.1894), s. 8, Delegationens handlingar, Ståndslanddagarnas handlingar 1888 (22), Riksd. arkiv, Helsingfors.

Bild 8. Freden (Pax). Bild: Päivi Ristell (2017).

Bild 9. Arbetet (Labor). Bild: Päivi Ristell (2017).

En inskription utgör en väsentlig del av ett monument. Dess uppgift är att klargöra vem som hyllas, av vem och varför,⁷⁰ och det finns anledning att förmoda att den fåordiga och okontroversiella inskriptionen med kejsarens namn och lantdagsåret antagligen var en kompromisslösning. Takanen hade i sitt tävlingsförslag en inskription med en mening från Alexander II:s anförande vid öppnandet av lantdagen i Helsingfors 1863. Texten var på finska och löd i svensk översättning: ”Ingen handling från Min sida kan hafva stört det förtroende, som bör ega rum emellan Regent och folk”. Detta förslag slopades antagligen av språkpolitiska orsaker. Alexander II uttalade orden på franska, men för att klargöra budskapet för den breda allmänheten behövdes en inskription på de nationella språken: svenska och finska. Det fanns också en oro över huruvida den ryska överheten skulle ha accepterat en tvåspråkig (finsk och svensk) eller trespråkig (fransk, finsk och svensk) inskription – men ingen på ryska.⁷¹

70. Berggren, *Giordano Bruno på Campo dei Fiori*, s. 19–20.

71. Turja, ’Aleksanteri II:n muistopatsaan synty’, s. 32–36, 41. Förslag på inskription på finska: ”Eivät mitkään teot Minun puoleltani ole saattaneet hämmäntää sitä luottamusta, joka on wälttämätön Hallitsijan ja kansan kesken.”

Bild 10. Blomsterhyllningen vid Alexandermonumentet i samband med utfärdandet av februarimanifestet 1899. Bild: Helsingfors stadsmuseum, Helsingfors.

En tyst protest i samband med februarimanifestet 1899

Knappt fem år efter invigningen blev monumentet över Alexander II en av brännpunkterna i protesterna mot förryskningssträvandena.⁷² Den 15 februari 1899 undertecknade Nikolaj II ett manifest (februarimanifestet), som inledde den första förtrycksperioden i Finland. Manifestet innebar att rikslagarna (de lagar som kunde anses beröra hela riket) skulle beredas och stiftas i rysk grundlagsordning. Lantdagen i Finland kunde endast avge utlåtanden, inte påverka beslut. Skillnaden mellan rikslag och lokala lagar definierades inte i manifestet, vilket ansågs oroväckande. Manifestet fördömdes omedelbart och uppfattades som ett brott mot kejsarens regentförsäkran och betecknades av samtiden

72. Tommila, *Suuri adressi*, s. 105–110.

Bild 11. Blomsterhyllningen vid Alexandermonumentet på årsdagen av Alexander II:s död 13.3.1899. Bild: Signe Brander, Helsingfors stadsmuseum, Helsingfors.

till och med som en statskupp. Manifestet orsakade en rad protester, såsom insamlandet av den stora medborgaradressen, som emellertid aldrig nådde fram eftersom kejsaren vägrade ta emot deputationen.⁷³

Päiviö Tommila skiljer mellan tre olika slags demonstrationer: spontana, organiserade, och spontant förtäckta men organiserade. Han menar att de alla påträffas i efterdyningarna av utfärdandet av februari-manifestet. Protesterna syntes i stadsbilden i Helsingfors; kvinnorna klädde sig i svart, det vill säga sorgklädsel, och i bokhandlarnas skyltfönster placerades litteratur rörande Finlands ställning, framför allt verk av Leo Mechelin och J. R. Danielson. Ett annat sätt att protestera var den upprepade blomsterhyllningen av Alexander II:s monument (Bild 10, 11). Dagen efter manifestets utfärdande lär en ung kvinna ha

73. Osmo Jussila et al., *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917* (Helsinki 2004), s. 615–634; Osmo Jussila, 'Helmikuun manifesti osana Suomen ja Venäjän valtionkehitystä', Hannu Mustakallio (toim.), *Kirkko ja politiikka. Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttävissä 60 vuotta 25.11.1990*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 153 (Helsinki 1990), s. 363–382; Osmo Jussila et al., *Finlands politiska historia 1809–1999* (Helsingfors 2000), s. 88–92.

fäst en krans av kamelior vid *Rättvisans vård* och skölden med ordet ”LEX”. Tommila menar att det knappast handlade om en spontan manifestation, utan högst sannolikt om ett noga uttänkt beslut. Kransen avlägsnades av polisen, men ersattes snart av en ny. Däremot var de övriga blomsterhyllningarna antagligen spontana.⁷⁴

Det är uppenbart att det fanns ett samband mellan valet att hylla Alexandermonumentet i Helsingfors och ett nyinvigt monument i Moskva över samme kejsare. I december 1898, endast några månader före februarimanifestet, hade ett monument över Alexander II invigts i Moskva och den finländska pressen rapporterade utförligt om händelsen.⁷⁵ Myndigheterna insåg självfallet att blomsterhavet vid Alexandermonumentet var en kritik mot Nikolaj II, men kunde inte ingripa eftersom avlägsnandet av blommorna kunde ha uppfattats som en kränkning av kejsarhuset.⁷⁶

Vid tre tidpunkter nådde blomsterhyllningarna sina höjdpunkter: den 3 mars då man i Helsingfors nåddes av budet att Nikolaj II vägrat att ta emot senatens och ständernas deputationer, på årsdagen av Alexander II:s död den 13 mars, och på femårsdagen av monumentets invigning den 29 april, tillika Alexander II:s födelsedag.⁷⁷ Blomsterhyllningarna dokumenterades genom fotografier, som redan i samtiden fick en närmast ikonisk status, och än i dag förknippas med förryskningssträvandena.

Med anledning av februarimanifestet fick monumentet en förändrad symbolisk funktion: Alexander II kom att ses som den gamle gode kejsaren, som till skillnad från Nikolaj II hade respekterat och beskyddat Finlands särställning. För den fortsatta framställningen är det viktigt att komma ihåg att den roll som Alexandermonumentet fick i samband med protesterna användes som skäl för att bevara det senare under självständighetstiden, när det fanns planer på att omplacera och ersätta monumentet.

---

74. Tommila, *Suuri adressi*, s. 105; Lindgren, *Monumentum*, s. 156.

75. Tommila, *Suuri adressi*, s. 106. Monumentet i Moskva invigdes 1898 och förstördes i två etapper: kejsarstatyn 1918 och den resterande delen av monumentet, på order av Stalin, 1931.

76. Tommila, *Suuri adressi*, s. 106.

77. Tommila, *Suuri adressi*, s. 106–109. Tommila påstår felaktigt att årsdagen av monumentets invigning skulle ha varit valborg.

Peter den stores tillkomst

Växlande politiska konjunkturer föder ständigt nya monumentinitiativ: monument föder motmonument; fenomenet kallas ”la statuomanie” eller ”statyernas krig”.⁷⁸ I Viborg finns ett typiskt exempel på fenomenet. Här reste olika grupper monument som gav uttryck för deras syn på vad som var centralt och viktigt i stadens historia.⁷⁹ I det följande redogörs för två monumentprojekt, vilka sammanhänger med det monument som tillägnades Peter den store såtillvida att detta bör ses som ett motmonument till de båda andra.

Det hela började på 1860-talet när tanken väcktes att i Viborg resa ett monument över Mikael Agricola (ca 1510–1557), det finska skriftspråkets fader. Viborgs Finska Litteratursällskap skapade 1862 en grundfond för ändamålet. Projektet fortskred långsamt, dels på grund av ekonomiska realiteter, dels på grund av konkurrerande monumentprojekt. En bidragande orsak var att andra orter gjorde anspråk på Agricolamonumentet. Viborg konkurrerade bland annat med Åbo. Kampen avgjordes till Viborgs fördel och Finska Litteratursällskapet i Helsingfors överlät de medel som samlats in på olika håll i storfurstendömet till det viborgska projektet. Uppdraget gick till skulptören Emil Wickström och monumentet invigdes högtidligt den 21 juni 1908.⁸⁰ Men Agricola förblev inte länge ensam, utan fick snart sällskap av andra statyer.

Följande i tur att ”förevigas” i brons var Tyrgils (eller Torkel) Knutsson (d. 1306), svensk storman och grundare av Viborgs slott. Projektet hade starkt stöd bland stadens svenskspråkiga invånare. En av drivkrafterna bakom projektet var Jac. Ahrenberg. År 1884 skapades en grundfond för ändamålet och medelinsamlingen tog snabbt fart. Uppdraget gick till skulptören Ville Vallgren, som påbörjade arbetet i Paris 1884. Projektet möttes emellertid av en rad motgångar och väckte starkt motstånd från både ryskt och inhemskt håll. Debattens vågor gick höga i pressen och generalguvernör Heiden meddelade Ahrenberg att monumentet under inga omständigheter kunde upp-

78. Lars Berggren, *Giordano Bruno på Campo dei Fiori*, s. 28.

79. Engman, *Ett långt farväl*, s. 316–318.

80. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 76–90; Knapas, ’Viipuri – vanha ruotsalainen, venäläinen ja suomalainen kaupunki’, s. 22.

ställas på offentlig plats. Gipsmodellen till skulpturen anlände 1888 till Viborg och uppställdes först i ett privathem och senare i Rådhuset. Efter storstrejken 1905 var det politiska läget ett annat och 1906 beslutade Viborgs stadsfullmäktige att låta skulpturen gjutas i brons och anhöll om kejsarligt tillstånd att resa monumentet på Rådhusorget. Nikolaj II gav sitt bifall 1907 och monumentet kunde högtidligt invigas den 4 oktober 1908.⁸¹

Båda monumenten hade en lång och utdragen tillkomstprocess, vilket snarare är regel än undantag i sådana projekt. Monumentens senare öden saknar inte intresse, men har inte relevans här och lämnas i fortsättningen åt sidan.⁸² Initiativet till följande monumentprojekt, det över Peter den store, kom från ryskt håll och då framskred projektet med fart.⁸³ Den här gången fanns det varken behov av att anordna tävling eller medelinsamling, två moment som ofta förlängde tillkomstprocessen.

När och hur projektet initierades är oklart. Nikolaj II meddelade i början av 1909 Viborgs militärkommendant att 200-årsminnet av stadens erövring skulle firas den 27 juni 1910 med invigning av ett monument över Peter den store. Därtill skulle grundstenen till en ny rysk kyrka med plats för 1 000 personer läggas. Dylika planer hade funnits tidigare: redan 1901 hade Nikolaj II donerat 5 000 rubel för en ny ortodox kyrka i Viborg och 1907 hade de ryska myndigheterna anhållit om ett område i Tervaniemi för det planerade bygget.⁸⁴

Underhandlingarna om Tervaniemiområdet framskred långsamt och de ryska myndigheterna beslutade – antingen för att provocera eller av ren frustation – att helt enkelt ockupera området. Sommaren 1909 reste ryska trupper tält på området, förde sina kanoner i ställning och stängde av området för allmänheten. På så sätt löste ryska överheten tvisten om ägorättsförhållandena till området och såg till att endast formaliteter som bekräftade överlåtelsen kvarstod.⁸⁵

---

81. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 91–107; Knapas, 'Viipuri – vanha ruotsalainen, venäläinen ja suomalainen kaupunki', s. 22–24.

82. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 76–107. Om senare öden se: Anders Mård, *Tillbaka till Viborg* (Helsingfors 2005) s. 235–238.

83. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 108.

84. *Ibid.*

85. *Ibid.*

Placeringen av de kommande monument- och kyrkoprojekten var i allra högsta grad symbolisk. Härifrån hade Peter den store 1710 dirigerat belägringen av Viborg, vilken ledde till att staden intogs. Till minne av denna händelse uppges kejsaren i en klippa ha huggit in ett kors och den kyrilliska bokstaven ”П”, det vill säga ”P”. Redan 1872 hade man i Tervaniemi uppfört ett litet altare för att fira 200-årsjubileet av Peter den stores födelse. Det är alltså föga överraskande att de ryska myndigheterna valde just Tervaniemi för de planerade monument- och kyrkoprojekten.⁸⁶

Senaten informerades först i början av 1910 om att Tervaniemi ockuperats. Till en början begärde generalguvernören F. A. Seyn endast senatens utlåtande i ärendet, men i maj 1910 beslutade kejsaren om expropriation av området.⁸⁷ Senaten beslutade att befälla guvernören över Viborgs län att omedelbart vidta alla nödvändiga åtgärder för expropriation av området och avlägsnande av där befintliga byggnader.⁸⁸ Från guvernörsämbetet gick handlingarna vidare till Viborgs stadsfullmäktige. Drätselkammaren noterade att det av handlingarna inte framgick hur stort det område var som skulle exproprieras. Kamraren föreslog att det, inklusive existerande byggnader, omedelbart skulle överlämnas till militärmyndigheterna och att värdet av området och byggnaderna skulle räknas ut senare. Stadsfullmäktige godkände stillatigande förslaget den 26 maj 1910.⁸⁹

I kejsardömet pågick samtidigt flera monumentprojekt tillägnade Peter den store, så många att man nästan kan tala om serieproduktion. Uppdraget i Viborg gick till den Rigafödde skulptören Leopold Bernstamm, som skulle utföra skisser att presentera för kejsaren – som även stod för finansieringen. Bernstamm var flitigt anlitad för olika uppdrag vid det ryska kejsarliga hovet och arbetade parallellt med ett flertal monument tillägnade samme kejsare. Förutom det i Viborg fanns det planer på att resa två stycken i Sankt Petersburg och ett i Reval.⁹⁰

86. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 109–110.

87. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 110–111; *Suomalainen Wirallinen Lehti* 17.5.1910; *Karjala* 15.5.1910; *Wiborgs Nyheter* 17.5.1910.

88. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 110–111; *Helsingin Sanomat* 21.5.1910; *Suomalainen Wirallinen Lehti* 23.5.1910.

89. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 111; *Wiborgs Nyheter* 27.5.1910.

90. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 111–114; Jussila, *Venäläinen Suomi*, s. 46; *Wiborgs Nyheter* 12.6.1909; 7.9.1909.

Festligheterna med anledning av 200-årsjubileet av Viborgs erövring var helt och hållet en rysk tillställning.⁹¹ I en ledare, sannolikt skriven av chefredaktören Carl Johan Tollet, i *Wiborgs Nyheter* kommenterades festligheterna sålunda:

Paradklädda bataljoner fira här i dessa dagar aftäckningen af tsar Peters staty till minne af Viborgs erövring för 200 år sedan. Rökelsen stiger ur svingande kärl, trummor röras och fanor skänkas. [...] Vi kunde törhända, så mycket förmår tiden, förgäta våra sköflade hem och våra i slafveri bortsläpade förfäder, samt under förändrade historiska förhållanden hylla den store, som störde österlänningarnas sömn, röjde rum för odlingen och sökte ympa den västerländska åskådningens föryngrade saft i sin okultiverade folkstam.⁹²

Samme skribent konstaterade också att ”den tsar, hvars minne nu firas, icke är han som slog upp fönstret till Europa, utan han som krossade ett litet folk och tog detta fattiga Viborgs län”.⁹³

Jubileumsfestligheterna varade i tre dagar. Programmet var varierat: allt från föredrag till invigning av två monument. Förutom det över Peter den store restes nämligen också en obelisk tillägnad de ryska soldater som stupat 1710. Invigningen av monumentet över Peter den store ägde rum på den sista dagen av festligheterna: den 27 juni 1910. Högtidligheterna inleddes med salut från Tervaniemi. Därefter murades grundstenen till den nya kyrkan och sedan tågade man i procession till monumentet. Täckelset föll till kanonsalut och visade ett traditionellt utformat monument med huvudpersonen stående, som det anstår en regent och krigare, med värjan i ena handen, en kikare i den andra, och stödd mot en kanon (Bild 12).⁹⁴

De ryska myndigheterna hade på grund av den skärpta politiska situationen oroat sig för demonstrationer i samband med festligheterna. Polismyndigheter gav stränga instruktioner om hur man skulle bete sig: vissa gator stängdes för trafik och finländare uppmanades undvika folksamlingar. Det underströks särskilt att invigningen av monumentet var avsedd enbart för inbjudna gäster.⁹⁵ *Wiborgs Nyheter* påpekade dock att alla säkerhetsåtgärder säkerligen var onödiga eftersom stads-

91. Jussila, *Venäläinen Suomi*, s. 42–54.

92. *Wiborgs Nyheter* 25.6.1910; Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 117.

93. *Wiborgs Nyheter* 25.6.1910.

94. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 116–124.

95. *Wiborgs Nyheter* 21.6.1910; Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 117.

Bild 12. Invigningen av monumentet över Peter den store 1910. Bild: Museiverket, Helsingfors.

borna antagligen helt självmant skulle undvika all form av festlighet.⁹⁶ I lokaltidningarna valde man att helt och hållet negligera huvudnumret i festligheterna: avtäckningen av monumentet över Peter den store. Det enda undantaget var *Karjala*, som i en notis kort refererade de ryskspråkiga tidningarnas uppgifter beträffande monumentets utseende.⁹⁷

Peter den stores senare öden

Viborg stod i händelsernas centrum under det finska inbördeskriget 1918. Här började striderna och här utkämpades krigets sista stora slag mellan röda och vita, vilket slutade med att den vita armén tog staden med storm den 29 april 1918. Viborg var också en av huvudscenerna i krigets blodiga efterspel, då hundratals personer som identifierades som ”ryssar” avrättades.⁹⁸

96. *Wiborgs Nyheter* 25.6.1910; Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 117.

97. *Karjala* 29.6.1910; Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 122.

98. Teemu Keskisarja, *Viipuri 1918* (Helsinki 2013); Knapas, *Landet som var*, s. 126.

Utrensningen utvidgades senare till att innefatta Peter den stores staty på Tervaniemi. Den 24 juli 1918 attackerades monumentet av en soldatpatrull utrustad med skjutvapen och rep. Soldaterna sköt mot statyn och välte ner den från sin piedestal. I fallet lossnade huvudet från resten av kroppen. Piedestalen klarade sig så gott som oskadd och kvarlämnades på sin plats, medan den huvudlösa och skottskadade statyn forslades till ett magasin i Tervaniemi. Vandaliseringen verkar inte ha varit auktoriserad och Viborgs kommandant fick skarp kritik för soldaternas tilltag, men därvid stannade det.⁹⁹

Vandaliseringen uppmärksammades både lokalt och nationellt. *Wiborgs Nyheter*, som åtta år tidigare ställt sig kritisk till monumentprojektet, fördömde aktionen som ”vandaliskt bildstormande”. Liknande tankar hade arkitekten Juhani Vikstedt (från 1930 Viiste), som i *Karjala* fördömde störtandet av monumentet. Han ansåg visserligen att Tervaniemi var en alldeles för fin plats för Peter den store, men i stället för att förstöra monumentet borde myndigheterna ha ställt undan det i ett magasin, i väntan på att exempelvis en av slottets innergårdar upprustades för kejsaren. Nu hade man i nationell yra förstört ett av stadens finaste monument – i varje fall estetiskt sett. I och med förstörelsen hade man gett sig in på en farlig väg och i framtiden kunde vilken kyrka eller byggnad som helst rivas med motiveringen att den rests av ryssar.¹⁰⁰ På den punkten kom han att få rätt.

Förutom ideologiska motiv kan även ekonomiska sådana ha legat bakom störtandet av statyn. Den var av brons och materialet var värdefullt i sig, särskilt i krigstider. Det ryktades att det hade funnits planer på att sälja statyn till Tyskland som metallskrot i utbyte mot råvaror.¹⁰¹ Efter vandaliseringen 1918 placerades kejsarstatyn alltså i ”förvar” i Viborg, men kort därefter dök den under oklara omständigheter upp i Helsingfors, vilket tyder på att det fortfarande fanns personer som ville göra pengar på den. Huruvida affären stoppades av finska myndigheter eller av centralmakternas nederlag är oklart.¹⁰²

Under en stor del av 1920-talet förvarades statyn i ett magasin i Kampen, medan statsmakten och de kommunala instanserna i Viborg

---

99. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 125.

100. *Karjala* 27.7.1918; Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 125; Lindgren, *Monumentum*, s. 172.

101. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 125–126.

102. *Ibid.*

förhandlade om användningen av Tervaniemi. Under storfurstendömets tid hade staden Viborg hävdat anspråk på området gentemot de ryska maktthavarna och hovrätten hade fastslagit ersättning för marken och byggnaderna till 1 160 240 mark. De ryska myndigheterna hade erbjudit en betydligt mindre summa. I det självständiga Finland var situationen givetvis annorlunda och den finska staten förklarade sig villig att överlåta parkområdet i stadens ägo.¹⁰³

Byggandet av den ortodoxa kyrkan hade mer eller mindre avstannat efter världskrigets utbrott och nu uppstod frågan om vad man skulle göra med den ofullbordade kyrkobyggnaden. Staten räknade med att kunna riva byggnaden och återanvända teglet för andra ändamål. Arkitekten Uno Ullberg föreslog för stadsfullmäktige att byggnaden skulle omarbetas till ett konserthus. I och med att det blev aktuellt att inrätta ett landsarkiv i Viborg beslutade staden att använda den ofullbordade kyrkobyggnaden till det.¹⁰⁴ Ullberg utarbetade ritningarna för landsarkivet och utnyttjade kyrkobyggnadens grunder och hörnkonstruktioner; resten revs och teglen återanvändes i arkivbygget. Arbetet påbörjades 1932 och byggnaden stod färdig i slutet av 1933.¹⁰⁵

Monumentet över Peter den store totalförstördes inte, utan piedestalen stod kvar så gott som oskadd. Efter att ha stått tom i flera år, kom den åter till användning i samband med ett annat monumentprojekt. I augusti 1922 tog generalmajor Wilhelm Thesleff initiativ till ett självständighetsmonument och donerade 100 000 mark för ändamålet. I donationsbrevet önskade han att monumentet skulle resas på Peter den stores gamla piedestal. I september samma år tillsatte stadsfullmäktige en kommitté sammansatt av fullmäktigeledamöterna J. F. Hackman och Ullberg, och arkitekten Otto-I. Meurman,¹⁰⁶ som i enlighet med Thesleffs förslag förespråkade återanvändning av den gamla piedestalen.¹⁰⁷

103. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 126.

104. *Ibid.*

105. [Ingen förf.], 'Arkkitehti Uno Ullberg ja Viipurin maakunta-arkisto': http://www.lut.fi/documents/10633/83959/Arkkitehti_Ullberg_ja_Viipurin_maaakunta-arkisto.pdf/b4fa3dd6-5d69-46fd-8768-38b27c6ff54e (hämtad 21.10.2016); Kemppi, *Kielletty kupoli, avattu alttari*, s. 216, 331–332.

106. Leena Ahtola-Moorhouse, *Gunnar Finnen kilpailujen perusteella saamat julkiset monumenttityöt. Tehtävien ja muodon yhteys*, avhandling pro gradu, Konsthistoriska institutionen vid Helsingfors universitet 1974, s. 93.

107. Ahtola-Moorhouse, *Gunnar Finnen kilpailujen perusteella saamat julkiset monumenttityöt*, s. 93.

I april 1924 beslutade fullmäktige att utlysa en tävling, som resulterade i 33 förslag. För att avgöra tävlingen tillsattes en jury bestående av generalmajor Thesleff, arkitekten J. S. Sirén, konstnären Rurik Lindqvist och arkitekten Meurman. Första pris gick till förslaget *Pyhä Yrjänä* (*Sankt Göran*) och andra pris till *Leo* (*Lejon*). Upphovsman till båda förslagen var konstnären Gunnar Finne och juryn föreslog fullmäktige att anförtro honom uppdraget.¹⁰⁸

Fullmäktige gav emellertid först kommittén i uppdrag att utreda kostnaderna för de olika förslagen. Enligt beräkningarna skulle kostnaderna för *Pyhä Yrjänä* bli 85 000 och för *Leo* uppgick de till 159 000 mark. Kommittén hade en avvikande åsikt beträffande vilket förslag som var det bästa och ansåg att *Leo* som idé var mest lyckad och lämpade sig bäst för platsen. I december 1925 beslutade fullmäktige att ur sina dispositionsmedel bevilja 100 000 mark till grundfonden och att ge Finne i uppdrag att utföra *Leo*.¹⁰⁹

Det är oklart varför man slutligen stannade för *Leo*, som inte enbart placerats på andra plats, utan dessutom kostade betydligt mera. Det är troligt att man inom kommittén och/eller fullmäktige associerade förslaget *Pyhä Yrjänä* med Moskva och Ryssland. Sankt Göran var och är fortfarande Moskvas skyddshelgon och figurerar bland annat i stadsvapnet, som under kejsardömets tid också förekom i Rysslands vapen.¹¹⁰ Lejonet *Leo* stod i första hand för Finland, vilket säkerligen ansågs mera passande för ett monument tillägnat landets självständighet.

Beträffande inskriptionens språk förekom meningsskiljaktigheter, som avspeglar den samtida språkstriden. Donatorn och jurymedlemmen Thesleff förespråkade en tvåspråkig inskription på de båda nationella språken (finska och svenska), medan den förberedande kommittén förespråkade en enspråkigt finsk inskription på framsidan av monumentet och en lista över donatorerna på baksidan. Kommittén föreslog en enspråkig inskription på finska för stadsfullmäktige, men

108. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 127; Ahtola-Moorhouse, *Gunnar Finnen kilpailujen perusteella saamat julkiset monumenttityöt*, s. 94–95.

109. Ahtola-Moorhouse, *Gunnar Finnen kilpailujen perusteella saamat julkiset monumenttityöt*, s. 95–96. Hackman avgick ur kommittén p.g.a. hälsoskäl och ersattes av fullmäktigeledamoten och hovrättens vicepresident J. F. Selin.

110. Ahtola-Moorhouse, *Gunnar Finnen kilpailujen perusteella saamat julkiset monumenttityöt*, s. 100–101.

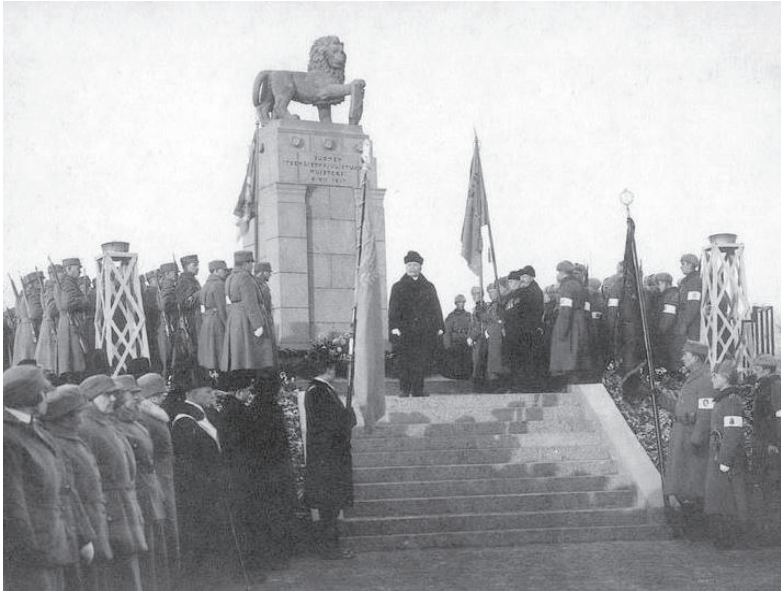

Bild 13. Invigningen av självständighetsmonumentet i Viborg 6.12.1927. Fullmäktiges ordförande Oinonen håller tal. Bild: Wikimedia Commons.

denna slopade listan över donatorerna och fattade beslut om en tvåspråkig inskription: finsk på framsidan, svensk på baksidan.¹¹¹

Enligt den ursprungliga planen skulle monumentet stå klart 1926, men projektet fördröjdes och invigdes först den 6 december 1927 på tioårsdagen av Finlands självständighetsförklaring (Bild 13). Monumentet överlämnades till staden av kommitténs ordförande, hovrättens vicepresident J. F. Selin, som i sitt tal noterade parallellen till dess föregångare: monumentet över Peter den store:

Suomen leijona, meidän valtiollisen suvereniteettimme tunnuskuva, on tässä nostettu korkealle jalustalle samaan paikkaan, josta eräänä aurinkoisena kevätaamuna 1918, kun itsenäisyytemme oli toteutettu, Venäjän tsaarin Pietari I kuvapatsas kaadettiin maahan.¹¹²

111. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 127–128; Ahtola-Moorhouse, *Gunnar Finnen kilpailujen perusteella saamat julkiset monumenttityöt*, s. 96.

112. *Karjala* 7.12.1927; Ahtola-Moorhouse, *Gunnar Finnen kilpailujen perusteella saamat julkiset monumenttityöt*, s. 96–97; Övers.: ”Det finska lejonet, symbolen för vår statliga suveränitet, har här rests på en hög piedestal, på samma ställe där statyn av den ryska tsaren Peter I störtades en solig vårmorgon 1918, efter att vår självständighet förverkligats”.

Monumentet mottogs av fullmäktiges ordförande, rektor J. P. Oinonen med bland annat följande ord: ”Älköön kukaan kyetkö koskaan kaatamaan Suomen itsenäisyyttä, ja älköön kenenkään käsi koskaan kaatako Suomen itsenäisyyden patsasta Viipurin kaupungissa!”¹¹³

Monumentet bestod av en hög piedestal och en skulptur av ett lejon med ena framtassen vilande på en sköld med Karelens landskapsvapen. Både piedestalen och skulpturen var utförda i granit. På piedestalens framsida, som vette mot staden, stod på finska: ”Suomen itsenäisyyden julistuksen muistoksi 6. XII. 1917”, och på den motsatta sidan samma text på svenska.¹¹⁴

Lejonskulpturen har en lång rad förebilder, av vilka här kan nämnas *Lejonet i Parola*, rest 1868 till minne av Alexander II:s besök där 1863. Parolalejonets tass vilar inte på ett vapen, utan på ett klot som symboliserar jordklotet.¹¹⁵

Det nya monumentprojektet i Viborg bidrog troligtvis till att aktualisera frågan om den vanhelgade och undängömda kejsarstatyn. Länsbyggnadskontoret i Nyland meddelade i oktober 1928 att statyn fanns i ett magasin i gamla Åbo kasern i Helsingfors och bad nu Arkeologiska kommissionen (föregångare till Museiverket) att omedelbart ta hand om den.¹¹⁶ Statyn forslades från Kampen till den lilla innergården vid Nationalmuseum (Bild 14).¹¹⁷ Genom omplaceringen förändrades statyns status från krigsbyte till historiskt museiojekt. Omplaceringen ökade emellertid inte dess synlighet nämnvärt, eftersom innergården ligger avsidet och antagligen var stängd för allmänheten.

113. *Karjala* 7.12.1927; Ahtola–Moorhouse, *Gunnar Finnen kilpailujen perusteella saamat julkiset monumentit*, s. 97–98; Övers.: ”Låt aldrig någon störta Finlands självständighet, och låt aldrig någons hand störta Finlands självständighetsstaty i staden Viborg!”

114. *Wiborgs Nyheter* 7.12.1927. Inskriptionen på svenska: ”Till minne av Finlands självständighetsförklaring 6. XII. 1917”.

115. Om lejonet i Parola se: Rainer Knapas, ’Lejonet i Parola’, Alexandra Ramsay et al., *Den tavastländska bygdens kulturhistoria. Seminarium i Tavastland 24–27.5.1979*, Historicus skriftserie vol. 3 (Helsingfors 1979), s. 52–54; Marja Terttu Knapas, ’Till de tappres minne. Monumenten över 1808–1809 års krig’, Max Engman (red.), *Fänrikens marknadsminne. Finska kriget 1808–1809 och dess följder i eftervärldens ögon* (Helsingfors & Stockholm 2009), s. 308.

116. Länsbyggnadskontoret till Arkeologiska kommissionen 27.10.1928, Arkeologiska kommissionens mottagna brev 1928 A-H, Museiverket, Helsingfors; Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 128.

117. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 128.

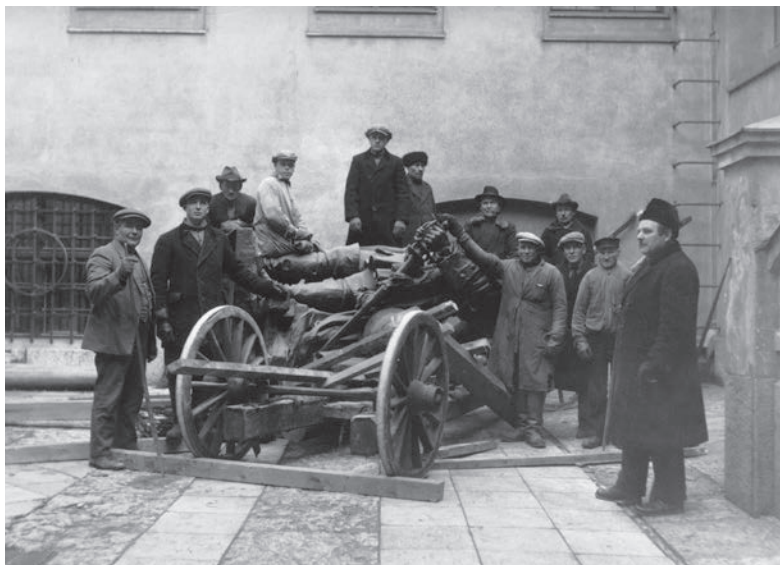

Bild 14. Peter den stores monument på Nationalmuseets innergård. Bild: Museiverket, Helsingfors.

Det kan noteras att samma innergård senare fungerade som förvaringsplats för andra hemlösa monument: Alexander I:s kolossalbyst (av Ivan Martos) och minnesmärket över striden vid Kämärä 1918 (av Wäinö Aaltonen).¹¹⁸ Den gemensamma nämnaren för alla tre var att man efter ändrade politiska konjunkturen inte riktigt visste vad man skulle göra med dem.

Placeringen på innergården varade emellertid inte särskilt länge. År 1929 anhöll Viborgs konstmuseum hos Arkeologiska kommissionen om att statyn skulle endera doneras till eller deponeras i museet. Arkeologiska kommissionen beslutade att den skulle omplaceras till det då ännu ofullbordade konstmuseet i Viborg. Sommaren 1930 forslades kejsarstatyn till sin ursprungliga hemort och uppställdes i museet, som invigdes i oktober 1930.¹¹⁹

I november 1939 utbröt vinterkriget och som en följd av Moskva-freden 1940 tillföll Viborg Sovjetunionen. I det sovjetiska Viborg var

118. Aittomaa, 'Alexander I:s kolossalbyst', s. 462–464; Riitta Kormano, *Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelua* (Turku 2014), s. 412–414.

119. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 128.

Bild 15. Det störtade och sönderslagna lejonet från självständighetsmonumentet i Viborg. Bild: SA-kuva.

Bild 16. Peter den store på självständighetsmonumentets gamla sockel, antagligen fotograferad kort efter intagningen av Viborg 1941. Bild: SA-kuva.

man inte nöjd med den nya monumentordningen och det 1927 invigda självständighetsmonumentet störtades så att både skulpturen och stora delar av piedestalen skadades (Bild 15). Kejsarstatyn forslades från museet till Tervaniemi och uppställdes på sin ursprungliga plats, denna gång utan någon egentlig piedestal (Bild 16).¹²⁰

120. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 128.

Bild 17. Den störtade statyn över Peter den store, fotograferad 1941. Personerna på bilden är bl.a.: statsminister Rangell, president Ryti, försvarsminister Walden och general Airo. Bakom Walden står marskalk Mannerheim. Bild: SA-kuva.

Bild 18. Den störtade statyn av Peter den store i vinterlandskap, i bakgrunden Viborgs slott. Bild: SA-kuva.

Bild 19. Huvudet av Peter den store som krigstrofé. Ungerska kvinnoorganisationsdirektörer på besök i Viborg. Under rundvandringen i stadshuset uppvisar stadsdirektören Arno Tuurna huvudet. Bild: SA-kuva.

Inte heller den här gången varade uppställningen särskilt länge. I början av fortsättningskriget 1941 intogs Viborg av finska trupper och soldaterna vält kejsarstatyn, som således störtades för andra gången (Bild 17, 18). I likhet med förra gången skadades monumentet i fallet och även denna gång lossnade huvudet från kroppen. Det placerades omsider i stadsdirektören Arno Tuurnas tjänsterum (Bild 19). Huruvida huvudet fungerade som något slags krigstrofé är oklart. Hur som helst verkar inte alla ha varit överens om huvudets användning och stadsdirektören har berättat hur han en dag upptäckte att huvudet försvunnit från sin plats. Det lär ha funnits planer

på att smälta ned det för att använda metallen för krigsindustrins behov. Slutligen lyckades man spåra upp det och återbördade det till stadsdirektörens rum.¹²¹ Resten av den vandaliserade statyn slogs i bitar och kastades i Viborgsviken.¹²²

Fallet i Viborg var inte unikt. När finländska trupper intog Petrozavodsk (Petroskoj) 1941, döptes staden snabbt om till Äänislinna och den monumentala Leninstatyn i stadens kärncentrum nedmonterades. Den ursprungliga piedestalen återanvändes och i Lenins ställe placerades en fältkanon, som finska trupperna använt i slaget vid Summa under vinterkriget. I det sedermera sovjetiska Petrozavodsk har Lenin återupprests på sin ursprungliga plats, där han står än i dag.¹²³

I fortsättningskrigets slutskede 1944 intogs stora delar av Viborg av ryska trupper och i Parisfreden 1947 tillföll staden åter Sovjetunionen. Även denna gång krävde den nya politiska situationen omändring i monumentordningen. Man började söka efter resterna av kejsarstatyn, och delar av det sönderslagna monumentet återfanns intill stranden i Viborgsviken. Med hjälp av den ursprungliga modellen i museet i Leningrad rekonstruerades statyn och 1954 restes den, för tredje gången, på sin ursprungliga plats, nu dock på en ny granitpiedestal (Bild 20), försedd med inskriptionen PETR PERVYJ. Den ursprungliga inskriptionen från 1910 löd IMPERATORU PETRU VELIKOMU 1710–1910 (Till kejsar Peter den store). I den nya versionen har alltså titeln imperator/kejsare och årtalen lämnats bort, liksom den ursprungliga plattan, som informerade om att monumentet rests på order av Nikolaj II för att fira 200-årsminnet av erövringen av Viborg.¹²⁴

Även självständighetsmonumentet kan – i varje fall delvis – sägas ha återuppstått. År 1989 återfanns den skadade lejonskulpturen och uppställdes i sitt vandaliserade skick i parken Monrepos. Lejonet bär tydliga spår av vandaliseringen och saknar både lemmar och vapen-

121. Hirn, *Strövtåg i österled*, s. 128–131.

122. Jussila, *Venäläinen Suomi*, s. 42–43.

123. Jukka Kulomaa, *Äänislinna. Petroskoin suomalaismiehityksen vuodet 1941–1944*, *Historiallisia tutkimuksia* 148 (Helsinki 2013), s. 37 (bild), 180, 201 (bild); Tapio Onnela, 'Lenin ja Summan tykki Äänislinnassa', <http://agricola.utu.fi/keskustelu/viewtopic.php?t=1048> (hämtad 26.4.2017).

124. Jussila, *Venäläinen Suomi*, s. 43–44.

Bild 20. År 1954 återupprestes Peter den stores monument för tredje gången.
Bild: Museiverket, Helsingfors.

sköld.¹²⁵ Ett fragment av piedestalens inskription förvaras i museet på Viborgs slott.

Monumentet över Peter den store och det ersättande självständighetsmonumentet lämnas i fortsättningen åt sidan. I det följande redogörs för när och av vem Alexandermonumentet varit hotat – då man i vissa kretsar velat förstöra eller degradera det, eller ersätta det med något annat mera ”lämpligt”, vilket ofta betydde något mer finländskt och/eller fosterländskt.

125. *Etelä-Suomen Sanomat* 7.9.2013; Engman, *Ett långt farväl*, s. 318; Knapas, *Landet som var*, s. 140; Kormanon, *Sotamuistomerkki Suomessa*, s. 100–101.

Kejsrerliga symboler attackeras i Helsingfors 1917

Ryska revolutionen 1917 satte sina spår i Helsingfors stadsbild och det var med nöd och näppe Alexandermonumentet klarade sig oskatt. Den 17 april 1917 firades en revolutionsfest i Helsingfors. I samband med den attackerades kejsrerliga symboler av den i staden förlagda ryska militären. Dubbelörnarna på klot avlägsnades från staketet framför det tidigare kejsrerliga palatset (numera presidentens slott). Även *Kejsarinnans sten* (1835), stadens äldsta monument, rensades från sina kejsrerliga attribut: inskriptioner och den krönande dubbelörnen.¹²⁶

Den 19 april blev också monumentet över Alexander II föremål för soldaternas förstörelselusta. Tidningarna rapporterade om attackerna men beskrivningarna varierar, antagligen för att man använde sig av andrahandsinformation. I stora drag verkar det ha gått till som följer: vid sjutiden på kvällen samlades en grupp ryska matrosor vid foten av monumentet. Utrustade med gatstenar skred man till verket och högg av kronorna på lyktstolparna och de enskilda lyktorna. Även de krönta landskapsvapnen på sockeln angreps. Förmodligen var avsikten också att störta Alexanderstoden, men det förhindrades av såväl förbipasserande som ordningsmakten.¹²⁷ Inför hotet av nya attacker ställdes monumentet under bevakning.¹²⁸

Enligt *Uusi Suometar* inleddes episoden av att en civilklädd man i ett tal på ryska förklarade att Alexander II bland annat låtit hänga oskyldiga människor. Enligt honom var monumentet ett skamligt minne av Romanoverna och därför skulle det störtas och krossas. En ryskkunnig man påpekade att monumentet var den finska statens egendom och framhöll att just ifrågavarande Romanov hade det finska folket inget emot. Dessutom vore det planerade störtandet en förolämpning mot det finska folket.¹²⁹

Förstörelseföröket fördömdes och kritiserades i tidningarna.¹³⁰ *Hufvudstadsbladet* konstaterade bland annat att:

126. Aittomaa, 'Kejsarinnans sten', s. 25–34.

127. *Helsingin Sanomat* 20.4.1917; *Hufvudstadsbladet* 20.4.1917; *Uusi Suometar* 20.4.1917.

128. *Dagens Press* 20.4.1917.

129. *Uusi Suometar* 20.4.1917.

130. *Hufvudstadsbladet* 20.4.1917; *Helsingin Sanomat* 20.4.1917.

[...] tilltag, sådana som söndrandet af obeliskan på Salutorget, och särskildt af-sikten att nedbryta Alexandersmonumentet, måste på det häftigaste uppröra vårt samhälle, som pietetsfullt aktar sina historiska minnen och bestämdt måste protestera mot allt vandaliserande af föremål, som utgöra finsk statsegendom och af oss själfva alltid värdats och värnats.¹³¹

Alexander versus Självständigheten

Monumentet över Alexander II klarade sig alltså utan större skador under revolutionsåret 1917. Det dröjde emellertid inte länge innan monumentet åter var i blåsväder, denna gång dock i mera organiserade former. I mitten av 1920-talet aktualiserades frågan om dess placering på Senatstorget. Som så ofta under de kommande åren skedde det i samband med ett annat monumentprojekt.

I oktober 1925 tog den patriotiska organisationen Itsenäisyden Liitto (Självständighetens förbund) initiativ till ett monument över Finlands självständighet. Under styrelsesammanträdet i oktober 1925 föreslog Erkki Räikkönen – en av förbundets förgrundsgestalter – och B[obby] Taulamo att det på tioårsdagen för Finlands självständighetsförklaring skulle avtäckas ett självständighetsmonument. Förslaget fick enhälligt understöd.¹³²

För förverkligandet av projektet tillsattes en monumentkommitté bestående av 50 medlemmar med representanter från alla fem partier (Socialdemokraterna, Agrarförbundet, Samlingspartiet, Svenska folkpartiet och Framstegspartiet), och därtill fyra representanter för initiativtagaren Itsenäisyden Liitto.¹³³ Kommittén tillsatte sedan en direk-

131. *Hufvudstadsbladet* 20.4.1917.

132. Styrelsens protokoll 19.10.1925 § 9, Johtokunnan pöytäkirjat 1924–1927, Itsenäisyden Liitto ry:n arkisto, Riksarkivet (RA), Helsingfors.

133. Kommitténs protokoll 7.12.1925 § 1, Itsenäisyysmuistomerkkitoimikunnan kokoukset 1925–1929, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors. Kommittén hade följande sammansättning: J. F. Aalto, Valter Ahlström, Amos Anderson, Väinö Bonsdorff, Uuno Brander, Kaarlo Castrén, J. R. Danielson-Kalmari, Leo Ehrnrooth, Rafael Erich, Eero Erko, Alex Frey, Ragnar Furuuhjelm, Annie Furuuhjelm, Hedvig Gebhard, J. Helo, A. L. Hjelmmann, Eirik Hornborg, Severin Johansson, Kyösti Kallio, J. V. Keto, V. A. Koskeniemi, Kaarlo Koskimies, V. A. Lavonius, Niilo Liakka, Armas Lindgren, K. Lohi, Oskari Mantere, Juho Niukkanen, K. A. Palonheimo, Yrjö Pulkkinen, Hj. Procopé, Henrik Ramsay, O. Reinikainen, Katri Ritavuori, Risto Ryti, Hannes Ryömä, A. H. Saastamoinen, Y. Sadeniemi, F. N. Setälä, Ester Ståhlberg, J. E. Sunila, Hugo Suolahti, Reinhold Sventorzetzky, Hugo Vasenius, J. H. Vennola, Emil Vikström, Paavo Virkkunen Väinö Vuolijoki, Väinö Tanner, Antti Tulenheimo och från Itsenäisyden Liitto Ensio Hiitonen, Martti J. Mustakallio, Erkki Räikkönen och B. Taulamo.

tion med en ordinarie och en suppleant från alla partier, en konstnärlig expert och en ordinarie samt en suppleant från Itsenäisyyden Liitto. Direktionen fick i uppdrag att vid behov sammankalla monumentkommittén och att föreslå placering samt utreda kostnader och finansieringsmöjligheter angående det planerade monumentet.¹³⁴

Officiellt hade det nya monumentprojektet från början inget direkt samband med Alexandermonumentet, men de sammanlänkades i frågan om placeringen. I december 1925 beslutade monumentkommittén att monumentet skulle resas i Helsingfors, utan att närmare specificera placeringen.¹³⁵ För att utreda saken tillsatte direktionen en särskild kommitté, i fortsättningen här benämnd ”placeringskommittén”. Rääkkönen föreslog att den borde beakta möjligheten att omplacera Alexandermonumentet från Senatstorget och på dess plats resa självständighetsmonumentet. Här noterade dock skulptören Emil Vikström att detta sannolikt skulle komplicera och fördröja projektet.¹³⁶

Från första början var tidtabellen för monumentets tillkomst ambitiös. I december 1925 föreslogs att direktionen skulle ta ställning till inom vilken tidsram monument kunde resas. Leo Ehrnrooth föreslog att grundstenen skulle läggas den 6 december 1927 och att projektet skulle slutföras 1932. I och med att färdigställandet kunde dra ut på tiden noterades i protokollet att det fanns större möjlighet att finna en plats som motsvarade monumentets status (*arvo*). Som möjliga alternativ nämndes bland annat närheten av det planerade Riksdagshuset och Senatstorget. I detta skede fattades inget beslut eftersom utredningen av placeringen fortfarande pågick.¹³⁷

134. Kommitténs protokoll 7.12.1925 § 1, 8–9; Direktionens protokoll 7.12.1925 § 2, Itsenäisyyssmuistomerkkitoimikunnan kokoukset 1925–1929, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors; *Hufvudstadsbladet* 6.12.1925; 9.12.1925. Direktionen hade följande sammansättning: Uno Brander, Kaarlo Castrén (ordf.), Leo Ehrnrooth, Kyösti Kallio, Juho Niukkanen, Erkki Rääkkönen, Y. Sadeniemi, Reinhold Sventorzetzy, B. Taulamo (sekr.), och Emil Vikström.

135. Kommitténs protokoll 7.12.1925 § 6, Itsenäisyyssmuistomerkkitoimikunnan kokoukset 1925–1929, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors.

136. Direktionens protokoll 7.12.1925 § 2, Itsenäisyyssmuistomerkkitoimikunnan kokoukset 1925–1929, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyyden Liitto ry:n arkisto, RA. Placeringskommittén hade följande sammansättning: Leo Ehrnrooth, Armas Lindgren, Yrjö Sadenniemi, och Emil Vikström.

137. Direktionens protokoll 11.12.1925 § 3–4, Itsenäisyyssmuistomerkkitoimikunnan kokoukset 1925–1929, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors.

Denna utredning presenterades i mars 1926 och enligt den fanns det tre alternativa placeringar: 1) i närheten av Riksdagshuset 2) Senatstorget och 3) Salutorget. Det första alternativet skulle fördröja projektet med minst 20 år, det andra ansågs olämpligt eftersom projektet skulle försenas och kostnaderna bli oberäkneligt stora, och således förespråkade kommittén det tredje alternativet.¹³⁸ Den exakta positionen specificerades inte, och inte heller sades något om det på Salutorget existerande monumentet, *Kejsarinnans sten* (1835), som sedan 1917 saknade sin krönande dubbelörn.¹³⁹ Direktionen understödde likväl det första alternativet, det vill säga placeringen i närheten av Riksdagshuset, och beslutade att sammankalla monumentkommittén för att fatta beslut i frågan.¹⁴⁰

Dagen innan placeringskommittén presenterade sin utredning hade frågan behandlats av Itsenäisyden Liittos styrelse. Rääkkönen – som inte tillhörde placeringskommittén – meddelade att kommittén förespråkade en placering på Salutorget och frågade hur styrelsen förhöll sig i frågan. Styrelsen svarade att monumentet kunde resas antingen på Senatstorget eller i närheten av Riksdagshuset.¹⁴¹

Under direktionens följande sammanträde avgick två medlemmar: ordförande Castrén och sekreteraren Taulamo. I protokollet anges ingen orsak, men det kan ha berott på meningsskiljaktigheter i placeringsfrågan. Yrjö Sadeniemi valdes till ordförande och Rääkkönen till sekreterare, båda medlemmar av Itsenäisyden Liitto. Vid föregående direktionssammanträde hade det beslutats att monumentkommittén skulle sammankallas angående placeringsfrågan, men detta gjordes inte. Däremot behandlades frågan åter av direktionen. Under mötet diskuterades två alternativ: Riksdagshuset och Senatstorget. Beslut skulle fattas på följande möte, till vilket arkitekten Oiva Kallio skulle inkallas som expert.¹⁴²

138. Direktionens protokoll 5.3.1926 § 2, Itsenäisyysmuistomerkkitoimikunnan kokoukset 1925–1929, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors.

139. Om Kejsarinnans sten se: Aittomaa, 'Kejsarinnans sten', s. 4–43.

140. Direktionens protokoll 5.3.1926 § 3–4, Itsenäisyysmuistomerkkitoimikunnan kokoukset 1925–1929, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyden Liitto ry:n arkisto, RA.

141. Styrelsens protokoll 4.3.1926 § 4; 18.3.1926 § 1, Johtokunnan pöytäkirjat 1924–1927, Itsenäisyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors.

142. Direktionens protokoll 21.5.1926 § 2–7, Itsenäisyysmuistomerkkitoimikunnan kokoukset 1925–1929, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors.

Itsenäisyyden Liitto behandlade åter frågan och beslutade att fortsättningsvis arbeta för att monumentet skulle resas på Senatstorget och Alexander II:s monument omplaceras till en annan lämplig plats, såsom Ständerhusparken.¹⁴³ Alexandermonumentet var inte det enda som förbundet ville bli av med. I maj 1926 behandlades frågan om Alexander I:s kolossalbyst i universitetets solennitetssal. Den ville man ersätta med en dito av Elias Lönnrot eller någon annan ”finländsk storman”.¹⁴⁴

Placeringsfrågan behandlades än en gång vid direktionens möte i augusti 1926. Arkitekten Kallio, som inkallats som expert, meddelade att det skulle dröja 15 år innan monumentet skulle kunna resas i Riksdagshusets närhet. Således övergavs detta alternativ. Kallio föreslog att självständighetsmonumentet skulle resas på Senatstorget och att monumentet över Alexander II skulle flyttas till Skillnaden. Ett enhälligt beslut i frågan kunde inte fattas eftersom Ehrnrooth och Sadeniemi motsatte sig förslaget.¹⁴⁵ Eftersom Riksdagshuset slutfördes redan 1931 är det i efterhand svårt att se Kallios påstående att monumentet skulle kunna resas där först 15 år senare som annat än en tendentiös partsinlaga.

Några dagar senare läckte planerna på att avlägsna Alexandermonumentet ut i offentligheten. *Hufvudstadsbladet* var först ute med nyheten. Tidningen vände sig till stadsdirektören Arthur Castrén (bror till Kaarlo Castrén som avgått som direktionsordförande), som meddelade att drätselkammaren inte mottagit något dylikt förslag. Han påpekade att monumentet tillkommit genom allmänna medel och att det överlämnats i stadens vård för evärdliga tider. Därför ställde han sig tveksam till att stadens myndigheter skulle kunna ge tillstånd till en omplacering av monumentet. Enligt Castrén hade Skillnadstorget tidigare varit tilltänkt som plats för ett självständighetsmonument, och drätselkammaren hade ingått med en hemställan till stadsfullmäktige om upplåtelse av en plats där. Men denna hemställan hade

143. Styrelsens protokoll 15.7.1926 § 16, Johtokunnan pöytäkirjat 1924–1927, Itsenäisyyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors.

144. Styrelsens protokoll 20.5.1926 § 5; 28.5.1926 § 1, Johtokunnan pöytäkirjat 1924–1927, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors; Om Alexanderbysten se: Aittomaa, 'Alexander I:s kolossalbyst', s. 429–468.

145. Direktionens protokoll 25.8.1926 § 2–3, Itsenäisyyden muistomerkkitoimikunnan kokoukset 1925–1929, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors.

aldrig föredragits i stadsfullmäktige. *Hufvudstadsbladet* nämner inget om vare sig monumentkommittén eller direktionen utan det framstår som om projektet helt och hållet hade varit förbundet.¹⁴⁶ Helt fel hade *Hufvudstadsbladet* emellertid inte. Itsenäisyden Liitto verkar ha hållit i trådarna under hela projektets gång och ärendet behandlades fortsättningsvis vid förbundets möten.

När nyheten hade läckt ut och fått kritik beslutade Itsenäisyden Liitto att slopa placeringen på Senatstorget och i stället stöda Observatoriebacken. Man beslutade också att skicka en rättelse till *Hufvudstadsbladet* angående ”spridningen av falska rykten”.¹⁴⁷ Hur som helst var skadan redan skedd: uppgifterna hade redan spritts i andra tidningar.

I november 1926 beslutade direktionen att överge idén om att resa monumentet på Senatstorget och beslutade att det skulle resas på Observatoriebacken.¹⁴⁸ Även monumentkommittén godkände platsen, men tillade att platsen där skulpturen *De skeppsbrutna* av Robert Stigell rests 1898 inte kunde komma i fråga.¹⁴⁹

Trots att både direktionen och monumentkommittén hade beslutat om placeringen var frågan inte slutgiltigt avklarad. Under tävlingsjuryns sammanträde i november 1927 förekom ytterligare meningskiljaktigheter. Arkitektförbundet hade meddelat att det inte godkände den föreslagna placeringen på Observatoriebacken, och Tulenheimo kritiserade förslaget eftersom han ansåg att platsen inte lämpade sig för stora festligheter och att ett torg vore lämpligare för detta ändamål. Samma diskussion som tidigare fördes alltså ännu en gång.¹⁵⁰

I februari 1928 kunde man slutligen enas om att utlysa tävlingen, utan någon närmare platspecifikation. Inalles 33 förslag inlämnades och första pris tilldelades ”Liekki” (*Låga*) med Gunnar Finne som upphovsman. Enligt förslaget skulle monumentet resas på Salutorget invid

---

146. *Hufvudstadsbladet* 29.8.1926.

147. Styrelsens protokoll 6.9.1926 § 6–7; 26.9.1926 § 7, Johtokunnan pöytäkirjat 1924–1927, Itsenäisyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors.

148. Direktionens protokoll 15.11.1926 § 2–3, Itsenäisyysmuistomerkkitoimikunnan kokoukset 1925–1929, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors.

149. Kommitténs protokoll 20.11.1926 § 2–3, Itsenäisyysmuistomerkkitoimikunnan kokoukset 1925–1929, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors.

150. Juryns protokoll 26.11.1927 § 3, Itsenäisyysmuistomerkkitoimikunnan kokoukset 1925–1929, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors.

Kolerabassängen. Man inledde förhandlingar med Finne men projektet realiserades aldrig.¹⁵¹ Den viktigaste drivkraften bakom projektet verkar ha varit att få till stånd en omplacering av Alexandermonumentet.

Alexander versus Lapporörelsen

År 1931 hamnade Alexandermonumentet åter i skottlinjen. Den här gången var det den utomparlamentariska och antikommunistiska Lapporörelsen som stod för initiativet.¹⁵² Ärendet behandlades under ett möte i Loimijoki (Loimaa) den 7 januari 1931 och tidningarna rapporterade om mötet följande dag. Enligt *Ajan Sana* höll magister Huttunen, på uppdrag av Akademiska Karelen-Sällskapet (AKS), ett föredrag där han redogjorde för vilka minnesmärken från den ryska tiden som fortfarande fanns i Helsingfors. Enligt tidningen beslutade man att rörelsen skulle ansluta sig till AKS:s initiativ och kräva musealisering av ifrågakvarnande minnesmärken.¹⁵³

Helsingin Sanomat och *Hufvudstadsbladet* nämner inget om AKS, utan endast att Lapporörelsen under mötet i Loimijoki beslutat att myndigheterna omedelbart borde bortskaffa Alexandermonumentet från Senatstorget – ”i annat fall skola andra göra det”, det vill säga man skulle ta saken i egna händer. En kommitté utsågs för att omedelbart åka till Helsingfors för att driva saken.¹⁵⁴

Den 9 januari meddelade Lapporörelsen genom *Ajan Sana* att den inte hade något att göra med de beslut som fattats under mötet i Loimijoki. Ledningen tog alltså avstånd från frågan.¹⁵⁵ Hur som helst var ärendet redan en nyhet som engagerade både motståndare och försvarare av kejsrerliga symboler.

Med anledning av Lapporörelsens initiativ frågade *Helsingin Sanomat* en rad högt uppsatta män om deras åsikter i frågan. Samtliga tillfrågade hade deltagit i högtidligheterna i samband med invigningen av monumentet; statsrådet J. R. Danielson-Kalmari (fram till 1906

151. Juryens protokoll 1.2.1928 § 2–4; 18–20.11.1928 § 2–7, Itsenäisyysmuistomerkkitoimikunnan kokoukset 1925–1929, Pöytäkirjat 1924–1936, Itsenäisyyden Liitto ry:n arkisto, RA, Helsingfors.

152. Lindgren, *Monumentum*, s. 174; Om Lapporörelsen se Oula Silvennoinen et al., *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet* (Helsinki 2016).

153. *Ajan Sana* 8.1.1931.

154. *Helsingin Sanomat* 8.1.1931; *Hufvudstadsbladet* 8.1.1931; *Uusi Suomi* 8.1.1931.

155. *Ajan Sana* 9.1.1931.

Danielson), senator Kaarlo Castrén, inrikesminister Erkki Kuokkanen, professor Yrjö Hirn, professor Ville Vallgren, statsarkeologen Juhani Rinne, professor Karl Robert Brotherus, drätselstyrelsens chefen Väinö Hupli samt rektorn Eirik Hornborg. Alla fördömde förslaget – eller snarare kanske kravet – om avlägsnande.¹⁵⁶

Danielson-Kalmari konstaterade att avlägsnandet vore en förolämpning mot de generationer som rest monumentet. Hirn konstaterade att han alltid motsatt sig avlägsnandet av Alexander I:s kolossalbyst i universitetets solennitetssal och att han likaså protesterade mot förslaget om att avlägsna Alexander II. Hirn konstaterade att kulturfolk vanligtvis inte avlägsnar historiska minnesmärken. Vallgren underströk monumentets konstnärliga värde och ansåg att det därför borde få stå kvar på sin plats. Ifall man mot förmodan skulle vilja förstöra Alexanderstoden föreslog han att endast kejsarstoden skulle avlägsnas och de resterande delarna av monumentet kvarlämnas. På kejsarens plats kunde man sedan placera en skulptur som stod för landets självständighet. Rinne menade att avlägsnandet av monumentet vore en våldsam historieförfälskning. Enligt Hupli vore det vandalism att avlägsna och/eller modifiera monument alltefter politiska skiftningar. Hirn, Rinne och Hupli var alla av åsikten att frågan vore en annan om det gällt monument vilkas främsta uppgift varit att irritera och som rests på en främmande makts initiativ.¹⁵⁷ Trots att inget exempel på sådana monument angavs, förs tankarna genast till Peter den stores monument i Viborg, som ju rests på ryskt initiativ 1910 och störtats 1918.

Lapporörelsens påtryckningar ledde av allt att döma inte till några åtgärder, men den efterföljande diskussionen visar att det uppstått åtminstone två läger: dels de som ansåg att monument från den ryska tiden – med Alexandermonumentet i första ledet – borde degraderas, dels de som ansåg att de hörde hemma i det självständiga Finland.

Alexander versus Sprengtporten

Alexandermonumentet var inte det enda kejsarliga monumentet, vars ”hemortsrätt” i Finland diskuterades och debatterades under självständighetstidens första decennier. Samtidigt diskuterades också Alexander I:s kolossalbyst och dess uppställning i solennitetssalen i Helsingfors

156. *Helsingin Sanomat* 9.1.1931.

157. *Ibid.*

universitet. Alltsedan 1922 framförde nationalistiskt sinnade studenter krav på att den skulle avlägsnas. Kraven framfördes bland annat genom den finskspråkiga studenttidningen *Ylioppilaslehti*.¹⁵⁸

I första hand var det universitetets kejsersliga symboler som irriterade studenterna, men kraven utvidgades också till att innefatta Helsingfors stadsbild.¹⁵⁹ *Ylioppilaslehti* tog också ställning till Lapporörelsens agerande angående monumentet över Alexander II och menade att det resulterat i en god sak: att de ”ryska” monumentens ”försvarare” framfört alla sina argument i den efterföljande debatten. Dessa behandlades av tidningen i en tredelad artikelserie, där argumenten för att bevara monumenten kommenterades.¹⁶⁰ År 1931 publicerades också en omfattande artikel, där det angående dylika monumentfrågor konstaterades att:

Meillä Suomessa on saatu viime vuosina kuulla paljon julistettavan väärää historiallisuutta ja väärää pieteettiä. Meitä on kehoitettu [sic!] aivan ensisijaisesti ja kaikkein juhlallisimmissa muodoissa kunnioittamaan sellaisten historiamme tapausten ja merkkihenkilöiden muistoa, jotka ovat meille vieraimpia ja jotka tunemme täysin epäkansallisiksi. Tämä väärä historiallisuus ja pieteetti on johtanut niin pitkälle, että on selitetty sortajakansan hallitsijoita esittävät muistopatsaat meidän arvokkaimmiksi historiallisiksi muistomerkeiksemme, joiden tulee seistä itsenäisen Suomen valtakunnan parhaimmilla juhlapaikoilla.¹⁶¹

Enligt tidningen fanns det emellertid en iögonenfallande lucka i landets monumentflora. Bland de nationella stormännen fanns en person vars storhet man helt förbiset, nämligen ”Yrjö Maunu” (egentligen Georg Magnus) Sprengtporten. Enligt tidningens historiesyn var Sprengtporten den som först fört fram tanken om ett självständigt Finland och som därför förtjänade stadens mest värdefulla (*arvokkain*) plats – på Stortorget framför Storkyrkan.¹⁶²

158. Aittomaa, 'Alexander I:s kolossalbyst', s. 443–458.

159. Aittomaa, 'Alexander I:s kolossalbyst', s. 443–449; *Ylioppilaslehti* 1930:24.

160. *Ylioppilaslehti* 1931:4; 5; 6B; Juha Kortti, *Ylioppilaslehden vuosisata* (Helsinki 2013), s. 77.

161. *Ylioppilaslehti* 1931:11. Övers.: ”Hos oss här i Finland har vi under de senaste åren fått höra förklarar falsk historicitet och falsk pietet. Vi har uppmanats att i allra första hand och i allra festligaste former hedra sådana historiska händelser och personers minne, som för oss är främmande och som vi finner icke-nationella. Denna felaktiga historicitet och pietet har hittills lett till att minnestatyer över förtryckarfolkets regenter förklarats vara våra historiska minnesmärken, som bör stå på det självständiga Finlands bästa festställen.”

162. *Ylioppilaslehti* 1931:11.

Intresset för Sprengtporten kan förklaras med något som historikern Osmo Jussila kallat för självständighetsmyten i Finlands historie-skrivning, uttryckt i ett sökande efter roten till Finlands självständighet så långt tillbaka i tiden som möjligt. Sprengtporten rehabiliterades 1870 när Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen i ett föredrag upphöjde honom från landsförrädare till nationalhjälte.¹⁶³

Ingen verkar ha ”nappat” på studenternas förslag om ett monument över Sprengtporten och kanske var avsikten också snarast att provocera. Studenterna hade större framgång angående avrussificeringen av universitetet: år 1932 avlägsnades Alexander I:s kolossalbyst från solennitetssalen.¹⁶⁴

Alexander versus Aleksis Kivi och Mannerheim

Sommaren 1935 aktualiserades åter frågan om Alexandermonumentets placering. Även denna gång framfördes planer på att avlägsna Alexander för att bana väg för ett annat monument, nämligen det över författaren Aleksis Kivi.

I juli 1935 informerade tidningen *Uusi Suomi* sina läsare om att man bland ”Finlands främsta konstnärer” under den senaste tiden funderat på placeringen av Kivimonumentet. Vilka dessa framstående konstnärer var, eller om någon förening ställt sig bakom initiativet framgår inte. Järnvägstorget, den tilltänkta placeringen för Kivimonumentet, ansågs helt olämpligt. Enligt tidningen hade det fattats beslut om att för vederbörande myndigheter framlägga ett förslag om att reservera plats för monumentet på Stortorgetts västra sida, framför universitetet: i mitten av trapporna, i linje med Domkyrkans västra klockstapel. På motsatt sida av torget, framför Statsrådsborgen, skulle man enligt förslaget reservera plats för en staty av Mannerheim. Med anledning av de nya monumentprojekten var det nödvändigt att avlägsna Alexandermonumentet. Enligt tidningen var förslaget redan under arbete.¹⁶⁵ *Svenska Pressen* konstaterade att Alexandermonumentet ”alltid varit en nagel i ögat på våra äktfinnar”, men att stadens myndigheter inte hade kännedom om några flyttningsplaner.¹⁶⁶

163. Osmo Jussila, *Suomen historian suuret myytit* (Helsinki 2007), s. 15.

164. Aittomaa, 'Alexander I:s kolossalbyst', s. 443–458.

165. *Uusi Suomi* 11.7.1935.

166. *Svenska Pressen* 11.7.1935.

Med anledning av förslaget intervjuade *Uusi Suomi* en rad arkitekter om deras åsikter i frågan. Professor J. S. Sirén menade att hela förslaget var absurt. Han ansåg att Kivi inte hade något att göra i omgivningen kring Stortorget och menade att Kivis plats var i närheten av Nationalteatern.¹⁶⁷ Arkitekt P. E. Blomstedt ansåg att Alexander på sin nuvarande plats var ett byggnadshistoriskt misstag och hänvisade till sina uttalanden i tidningen *Arkkitehti* tio år tidigare, då han föreslagit att Alexandermonumentet skulle omplaceras antingen till parken vid Ständerhuset eller vid Riddarhuset.¹⁶⁸ Men även han ansåg att Kivi inte hade något att skaffa på Stortorget. Stadsarkitekten Gunnar A. Taucher ansåg också att Alexander II inte passade in på sin plats på Stortorget, men tyckte inte heller att Kivi skulle passa där. B. Brunila ville inte ta ställning i frågan, men konstaterade att förslaget inte var särskilt lyckat.¹⁶⁹

Uusi Suomi ansåg att upphovsmannen till Kivimonumentet, Wäinö Aaltonen, borde höras i frågan och intervjuade honom. Aaltonen meddelade att han helt stod bakom förslaget att resa monumentet på Stortorget. Han sade sig inte heller förstå motståndarnas synpunkter i frågan eftersom Kivistatyn i sin helhet var klassisk.¹⁷⁰

Diskussionen om Kivi och Alexander II ebbade så småningom ut och kan anses ha varit avslutad senast den 10 oktober 1939, då Kivimonumentet invigdes på Järnvägstorget i Helsingfors. Frågan behandlades aldrig av stadens myndigheter.

Alexander versus den okände soldaten

Kort efter vinterkrigets slut blev frågan om Alexandermonumentets placering åter aktuell. I en radiointervju under valborgshelgen 1940 ansåg Helsingfors stadsdirektör (överborgmästare) Antti Tulenheimo att Alexander II:s monument skulle kunna flyttas till antingen Riddarhusets park eller Skillnaden, för att bana väg för ”den okände soldatens grav”.¹⁷¹ Samme Tulenheimo hade under sin tid som universitetets rektor arbetat för avlägsnandet av Alexander I:s kolossalbyst från universitetets solennitetssal. Även då innefattade förslaget ett ersättande verk.¹⁷²

167. *Uusi Suomi* 12.7.1935.

168. *Uusi Suomi* 12.7.1935; *Arkkitehti* 1925:12.

169. *Uusi Suomi* 12.7.1935.

170. *Uusi Suomi* 13.7.1935.

171. *Häme* 3.5.1940; *Helsingin Sanomat* 5.5.1940.

172. Aittomaa, 'Alexander I:s kolossalbyst', s. 449–450.

Bild 21. Skämtteckning i Helsingin Sanomat 5.5.1940.

Frågan om placeringen av den okände soldatens grav i Helsingfors aktualiserades redan under kriget, och förutom Senatstorget ansågs bland annat Gamla kyrkans skvär och parken invid Johanneskyrkan vara möjliga placeringar.¹⁷³ Tidpunkten för Tulenheimos förslag saknar inte betydelse, utan bör ses mot bakgrund av Moskvafreden som trädde i kraft den 13 mars 1940 och avslutade vinterkriget.¹⁷⁴

Förslaget verkar inte ha väckt någon större debatt, antagligen för att det inte var ett officiellt initiativ. Den tavastländska tidningen *Häme* menade att förslaget omedelbart måste stoppas och konstaterade att det av pietetsskäl inte fanns någon orsak att avlägsna ett monument som rests av det finska folket. *Helsingin Sanomat* verkar inte ha tagit ställning i frågan, men publicerade en skämtteckning med Tulenheimos förslag och meningsskiljaktigheterna (Bild 21).¹⁷⁵

173. *Uusi Suomi* 1.5.1940; *Svenska Pressen* 3.5.1940.

174. Jussila et al., *Finlands politiska historia 1809–1999*, s. 219–225.

175. *Helsingin Sanomat* 5.5.1940.

Alexander versus Mannerheim

Frågan om Alexandermonumentets placering blossade åter upp i början av 1942, under pågående krig. Frågan aktualiserades återigen i samband med ett annat monumentprojekt, närmare bestämt över marskalk C. G. Mannerheim.

Helsingfors stadsstyrelse behandlade frågan om Mannerheimmonumentets placering den 22 januari 1942.¹⁷⁶ I samband med ärendet meddelade stadsdirektör Tulenheimo att stadsstyrelsen inom en snar framtid skulle lägga fram ett förslag om att uppföra ett minnesmärke över de stupade på Stortorget och att det därför fanns skäl att avlägsna Alexandermonumentet från sin plats.¹⁷⁷ Enligt *Helsingin Sanomat* motiverade Tulenheimo förslaget på följande sätt:

[...] Suomen kansa on tunnettujen viimeaikaisten tapahtumien johdosta joutunut historiassaan siihen vaiheeseen, että se on kypsä hyväksymään Venäjän keisarin patsaan poistamisen sivistyshistoriallisesti ja rakennustaiteellisesti edustavimmalta paikalta itsenäisessä Suomessa.¹⁷⁸

Utan att på något sätt tillkännage att han redan 1940 agiterat för avlägsnandet av Alexander II till förmån för den okände soldatens grav meddelade Tulenheimo att ärendet aktualiserats 1942, i samband med frågan om Mannerheimmonumentets placering, och att det väckts förslag om att det skulle uppföras på Stortorget i stället för Alexandermonumentet.¹⁷⁹ Ärendet var inofficiellt och noterades över huvud taget inte i stadsstyrelsens möteshandlingar eller protokoll.

Enligt *Helsingin Sanomat* och *Uusi Suomi* var stadsstyrelsen enig i frågan om att ersätta Alexandermonumentet med ett minnesmärke över de stupade.¹⁸⁰ *Suomen sosialidemokraatti* framhöll däremot att förslaget kommit som en överraskning och att det endast handlade om Tulenheimos egen personliga åsikt.¹⁸¹

176. Stadsstyrelsens protokoll 22.1.1942, Helsingfors stadsarkiv, Helsingfors; Maltzeff, *Debatten om resandet av den okända soldatens monument på Senatstorget*, s. 5.

177. *Helsingin Sanomat* 24.1.1942; *Ajan Suunta* 23.1.1942; *Uusi Suomi* 23.1.1942.

178. *Helsingin Sanomat* 24.1.1942. Övers.: "[...] Finlands folk har med anledning av den senaste tidens allmänt kända händelser, hamnat i ett sådant skede i sin historia, att det är dags att avlägsna den ryska kejsarens staty från den civilisationshistoriskt och byggnadshistoriskt mest representativa platsen i det självständiga Finland."

179. *Uusi Suomi* 23.1.1942; *Helsingin Sanomat* 24.1.1942; Riitta Kontinen, *Suomen marsalkan ratsastajapatsas* (Helsinki 1989), s. 64.

180. *Uusi Suomi* 23.1.1942; *Helsingin Sanomat* 24.1.1942.

181. *Suomen sosialidemokraatti* 25.1.1942.

Tidningen *Uusi Suomi*, samlingspartiets huvudorgan, var positivt inställd till förslaget och intervjuade i vanlig ordning en rad högt uppsatta män i frågan: folkloristen och författaren Martti Haavio, professor Yrjö Hirn, professor Jalmari Jaakkola, rektorn för Åbo Universitet Einar W. Juva, undervisningsministern Antti Kukkonen, arkitekten A. W. Raneken, folkpensionsanstaltens chefdirektör och stadsfullmäktiges ordförande Eero Rydman, arkitekten J. S. Sirén, etnologen Kustaa Vilkkuna och konstnären Emil Wikström.¹⁸²

En klar majoritet av de intervjuade ställde sig positivt till förslaget om att Alexandermonumentet skulle avlägsnas till förmån för ett monument över den okända soldaten. Juva konstaterade att Alexandermonumentet skulle ha omplacerats för länge sedan om det hade rests på ryskt initiativ. Jaakkola, Juva, Kukkonen, Rydman och Vilkkuna menade att Alexander borde omplaceras till någon annan plats. Den enda som hade ett konkret förslag var Haavio, som ansåg att monumentet borde musealiseras. Kukkonen konstaterade att det borde omplaceras till en mer avsides plats. Rydman menade att förslaget inte innebar att monumentet skulle raderas ur ”offentligheten”, utan bara omplaceras. Omplaceringen av Alexandermonumentet till förmån för ett monument över de stupade motiverades ofta med platsens höga status.¹⁸³

Hirn var den enda som helt klart ställde sig kritiskt till förslaget. Han konstaterade att han visserligen understödde ett minnesmärke över de stupade, men menade att ett sådant inte borde resas på Stortorget, utan i någon nyare stadsdel i Helsingfors. Han påminde också att Alexandermonumentet rests genom allmänna medel och att det avsetts för evärdliga tider. Sirén kritiserade å sin sida förslaget eftersom det inte innefattade någon alternativ placering för Alexander II och ifrågasatte också att Stortorget verkligen var den enda tänkbara platsen för ett monument över de stupade.¹⁸⁴

En del av de intervjuade ansåg att det planerade monumentet borde kombineras med andra idéer eller monumentprojekt. Haavio talade för ett minnesmärke över stupade hjältar (*sankarivainajien muistomerkki*). Sirén menade att två monument borde resas på Stortorget: ett över de

---

182. *Uusi Suomi* 24.1.1942; Maltzeff, *Debatten om resandet av den okända soldatens monument på Senatstorget*, s. 8.

183. *Uusi Suomi* 24.1.1942.

184. *Ibid.*

stupade och det planerade Mannerheimmonumentet. Wikström ansåg att minnesmärket över de stupade borde kombineras med ett självständighetsmonument. Raneken, som enbart kommenterade frågan ur arkitektonisk synpunkt, ansåg att Alexandermonumentet aldrig passat in på Stortorget och att det nya minnesmärket inte borde resas på exakt samma ställe utan på den så kallade döda punkten som enligt honom låg en aning norr om det nuvarande monumentet.¹⁸⁵

Förslaget hade stöd inom den tunga stadsledningen: initiativet togs av stadsdirektör Tulenheimo, och av artikeln i *Uusi Suomi* framgår att även stadsfullmäktiges ordförande Rydman stödde förslaget. Han betonade dock att ärendet var under arbete och att det ännu inte behandlats officiellt.¹⁸⁶

Svenska Pressen noterade att frågan om Alexandermonumentets placering aktualiserades med vissa års mellanrum ”i syfte att bereda plats för någonting mera värdigt”. Tidningen fördömde förslaget och konstaterade att ”[d]e motiv, som tidigare anförts mot omplaceringen, ha sin giltighet även denna gång. Blott i enfaldens, okunnighetens och den historiska obildningens ögon framstår Alexander II som en representant för främlingsvälde och rysk imperialism.”¹⁸⁷

Österbottniska *Vasabladet* bidrog till debatten med att ifrågasätta helsingforsherrarnas ensamrätt att fatta beslut i frågan och menade att frågan om Alexander II var ett nationellt ärende.¹⁸⁸

Det ser ut, som om man tänkte behandla denna fråga som ett vanligt kommunalt dussinärende, där inga andra än Helsingfors stads myndigheter hade någon talan. Vi undra dock om den kan avgöras så behändigt och lättvindigt. Juridiskt äger huvudstaden givetvis platsen och kanske statyn med, men i andra avseenden måste åtminstone den senare betraktas som hela folkets egendom. Dess tillkomst på sin tid var en nationalangelägenhet: statyns resande beslöts av lantdagen år 1882, och medlen för ändamålet utgingo från hela folket. Dessutom har stoden i långa tider varit en fosterländsk symbol, särskilt under rättskampen mot bobrikovregimen. Helsingfors kan därför knappast avgöra denna fråga utan att den övriga delen av landet får säga sin åsikt i saken.¹⁸⁹

Man understödde förslaget att resa ett minnesmärke över de stupade, men menade att det ena inte skulle stå i vägen för det andra.

---

185. *Uusi Suomi* 24.1.1942.

186. *Ibid.*

187. *Svenska Pressen* 26.1.1942.

188. *Vasabladet* 27.1.1942.

189. *Ibid.*

Bild 22. Skämtteckning i Helsingin Sanomat 27.1.1942.

Den [Alexander II:s monument] restes inte som någon sinnebild över den ryska makten gentemot Finland – så som fallet var med den staty över Peter den store, vilken på sin tid fanns i Viborg – och bakom dess tillkomst låg ej heller något underdånigt kryperi för regenten. Det var tvärtom folkets fosterlandskärlek, som tog sig i uttryck på detta sätt – alltså en känsla och styrkekälla som betytt så mycket i Finlands historia, icke minst nu.¹⁹⁰

En skämtteckning i *Helsingin Sanomat* sammanfattar polemiken på ett träffande sätt (Bild 22). Bilden visar en grupp män vid foten av Alexander. Två av männen samtalar med varandra. Den ena med bokstäverna U.S. som står för *Uusi Suomi*, den andra med S.S. som i sin tur står för *Suomen sosiaalidemokraatti*. Den första är färdig att störta monumentet, har en stege och rep i högsta hugg och säger att man inte längre i det självständiga Finland behöver åberopa en rysk kejsare för att betona ett självständigt folks rättigheter. Den andra mannen säger

190. *Vasabladet* 27.1.1942.

att det inte heller finns någon orsak att åsidosätta vår historia och det förgångna.¹⁹¹

Diskussionen pågick i några veckor men ebbade så småningom ut. Efter 1942 verkar inga initiativ till att omplacera och/eller ersätta Alexandermonumentet med något annat ha förekommit.

Sammanfattning

Både vad gäller tillkomstprocess, mottagande och senare öden skiljer sig de två här behandlade monumenten, Alexander II i Helsingfors och Peter den store i Viborg, avsevärt från varandra. I uppsatsen identifieras och förklaras likheterna och olikheterna i de båda monumentens historia. En förklaring till monumentens olika öden ligger i tillkomstprocessen.

Alexandermonumentet restes på finländskt initiativ, finansierades med en nationell subskription och projektet dirigerades helt och hållet från finländskt håll. Det utfördes av en finländsk konstnär, som dessutom skrivits in i den finländska konsthistorieskrivningen som en representant för den ”finländska konstens guldålder”. Invigningen av monumentet var en nationell fest, som firades på olika orter. Den roll som monumentet över Alexander II tilldelades i samband med protesterna mot februarimanifestet bidrog givetvis till hur monumentet uppfattades under självständighetstiden.

Monumentet över Peter den store restes på ryskt initiativ, finansierades av kejsaren och projektet styrdes helt och hållet från ryskt håll. De ryska myndigheterna förbigick både statliga och lokala myndigheter i fråga om placering, utformning och konstnärval. I Finland uppfattades monumentet som påtvingat. Invigningen firades visserligen högtidligt, men var en helt rysk tillställning, till vilken finlänarna inte hade tillträde.

Monumentens tillkomstprocesser skiljer sig från varandra på så gott som alla punkter och det gör också deras senare öden. Peter den stores monument störtades två gånger (1918 av finländska vita trupper och 1941 av finländska armén) men återupprestes båda gångerna (först i ett finländskt och sedan i ett återerövat sovjetiskt Viborg).

Under 1920-, 1930- och 1940-talen gjordes en rad försök att omplacera och ersätta monumentet över Alexander II. Dessa strävanden

---

191. *Helsingin Sanomat* 27.1.1942.

sammanhängande med den *avruddificering* av stadsbilden som då pågick. Initiativen innefattade oftast ett förslag på ersättande monument: man ville ersätta Alexander II med något som bättre överensstämde med den dominerande nationalistiska samhällsuppfattningen, eller något som helt enkelt ansågs representera Finland bättre. Förslagen till ersättande monument var tillägnade Finlands självständighet, författaren Aleksis Kivi, den okände soldaten och marskalk C. G. Mannerheim. Efter revolutionsåret 1917 har det inte förekommit några förstörelseförsök, utan avsikten med initiativen var snarast att medelst en omplacering åstadkomma en nedgradering av Alexandermonumentet. Förslagen innefattade sällan konkreta förslag om var Alexandermonumentet skulle placeras efter avlägsnandet.

I debatterna som följde kan två läger urskiljas: de som ansåg att Alexandermonumentet borde omplaceras och de som ansåg att det absolut borde stå kvar på Senatstorget. För avlägsnandet framfördes i huvudsak två argument: att Alexander II representerade ryskt förtryck, och att placeringen på Senatstorget var alltför prestigefull. De viktigaste motiveringarna för att bevara monumentet på sin plats var att det rests på initiativ av det finska folket, att det utgjorde ett ypperligt exempel på den finska bildhuggarkonsten, att det av pietetsskäl inte var tänkbart att förstöra, och dessutom att både förstörelse och degradering ansågs som ociviliserat. En viss attitydförändring kan urskiljas under vinterkriget, mellanfreden och fortsättningskriget.

Peter den stores monument har däremot utsatts för två förstörelser, eller försök till sådana (1918 och 1941). Båda gångerna verkar det ha varit fråga om spontana och icke-auktoriserade aktioner. Frågan om förstörelse diskuterades alltså inte på förhand, utan först då vandaliseringen redan ägt rum. Däremot var det ett medvetet val att inte återställa monumentet, utan att tilldela det nya roller som krigsbyte och museiobjekt. Omständigheterna kring förstörelserna 1918 och 1941 var olika: den förra väckte stark kritik, medan den senare accepterades. Då handlade det nämligen inte längre enbart om monumentet över Peter den store, utan även om det ersättande självständighetsmonumentet, som under pågående krig betydde något helt annat. Genom nedrivningarna och återuppsättningarna av självständighetsmonumentet och Peter den store markerades territoriets tillhörighet till och identifiering med Finland respektive Sovjetunionen.